

ṬABAĶĀT VE TEZKİRE YAZIMINDA FARKLILAŐAN ÜSLŪP ÖZELLİKLERİ - ALİ ŐİR NEVĀİ'NİN MECĀLİSŪ'N-NEFĀYİS VE NESĀYİMŪ'L-MAĤABBE MİN ŐEMĀYİMİ'L- FŪTŪVVE ESERLERİ ÖRNEKLEMİNDE-

Kenan MERMER | ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8085-5970> | kmermer@sakarya.edu.tr

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya-Türkiye / Prof. Dr., Prof. Dr.,
Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature, Sakarya-Türkiye ROR ID:
<https://ror.org/04ttnw109>

Atıf Bilgisi/Citation: Mermer, Kenan. "ṬabaĶāt ve Tezkire Yazımında FarklılaŐan ÜslŪp Özellikleri -Ali ŐİR NevĀİ'nin MecĀlisŪ'n-NefĀyis ve NesĀyimŪ'l-MaĤabbe min ŐemĀyimi'l-FŪtŪvve Eserleri Örneğinde-". *Divan Edebiyatı Arařtırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 369-389, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1570250> / Mermer, Kenan. "Differentiated Stylistic Features In The Writing ṬabaĶāt And Tażkirah: A Case Study Of Ali Shir Navāī's Majālisu'n-Nafāyis And Nasāyimu'l-MaĤabbe Min Shemāyimi'l-Futuvvah". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 369-389, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1570250>

GeliŐ Tarihi/Date of Submission: 19.10.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 01.10.2024

Yayım Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Deęerlendirme/Peer-Review: İki DıŐ Hakem-Çift Taraflı KŲrleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu ħalıŐmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm ħalıŐmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar ÇatıŐması/Conflicts of Interest: Çıkar çatıŐması beyan edilmemiŐtir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıŐtır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan ħalıŐmalarının telif hakkına sahiptirler ve ħalıŐmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ÖZET

Eserlerin kendilerine has kaderleri olduğu gibi yazım tekniği bakımından birbirinden ayrılan vecheleri söz konusudur. Binlerce beyitten müteşekkil bir mesnevî kaleme almak telif etmenin bir yönüken sufilerin hayat hikâyelerini tarihsel bakımdan tabakalar hâlinde aktarmak ise başka bir yönüdür. Ali Şîr Nevâî, kendi coğrafyasında deyim yerindeyse dili ve edebiyatı temsil eden kurucu ve figüratif bir karakterdir. Herat dilini ve bir bakıma o günkü Doğu Türkçesini temsil eden Ali Şîr Nevâî, siyasi görevleri, sosyal muhiti, aile geleneği, nedim ve musahipleri bakımından özel bir konumdadır. Örneğin bir tarafında Sultan Hüseyin Baykara diğer tarafında Molla Câmî vardır. Devletin umdesi, dayanağı görülmüş, otuz küsur yıl boyunca mühürü elinde tutmuş özel bir şahsiyettir. Bahsi geçen özellikler onun birçok üslûbu aynı anda kullanmasına imkân tanıyan kaderî hadiselerdir. Elbette onun telif dünyası sadece etrafını saran muhitte izah edilemez. Aynı zamanda üst düzey bir telif yeteneğine sahip olduğunu da eklemek gerekir. Biz bahsi geçen değerlendirmeler ışığında onun tezkire ve sufi tabakâtı telifinde baş vurmuş olduğu yazım tekniğini yani üslûbunu kavramaya çalıştık. Bu deneyimleme neticesinde tezkire ve tabakât yazımı arasında benzeyen ve farklılaşan yönler örnekler üzerinden giderek dikkat çekmeye gayret ettik. Malumu ilam kabilinden olsa da tezkire yazımında realist üslûbun daha çok öne çıktığı görülmüştür. Sufi tabakâtında ise bekleneceği üzere övücü üslûp hâkimdir. Bununla birlikte her iki tarzın üslûp bakımından birbirine katıştığı yerler de fark edilmiştir. Meselemiz iki farklı telif biçiminde görülen üslûp özelliklerini istişhâd alanına taşımaktan ve yorumlamaktan ibarettir.

Anahtar Kavramlar: Türk İslam Edebiyatı, Tabakât, Tezkire, Üslûp, Mecâlisü'n-Nefâyis, Nesâyimu'l-Mahabbe, Ali Şîr Nevâî, Molla Câmî.

DIFFERENTIATED STYLISTIC FEATURES IN THE WRITING TABAQÂT AND TAZKIRAH: A CASE STUDY OF ALI SHÎR NAVĀ'Ī'S MAJĀLISU'N-NAFĀYIS AND NASĀYIMU'L-MAĤABBE MIN SHEMĀYIMI'L-FUTUVVAH

The works themselves have distinct destinies, and in terms of writing techniques, they possess aspects that differentiate them from one another. While composing a mathnawi consisting of thousands of couplets is one facet of authorship, narrating the lives of Sufis in historical layers is another. Ali Shir Navā'ī is a foundational and figurative figure, so to speak, representing language and literature in his region. Navā'ī, who represented the language of Herat and in a way the Eastern Turkish of that day, holds a unique position due to his political duties, social environment, family tradition, and his close companions. For example, on one side, he has Sultan Husayn Bayqarah, and on the other, Molla Jami. He is a special figure who was regarded as the ummah and pillar of the state, a figure who held authority for over thirty years. Of course, his world of writing cannot be explained only by the environment that surrounded him. At the same time, it should be added that he had a high level of writing talent. In light of these evaluations, we have tried to comprehend his writing technique, or his style, which he used in the composition of his tazkirah and Sufi tabaqat (biographical dictionaries of Sufis). As a result of this experience, we have aimed to draw attention to the similarities and differences between the writing of tazkirah and tabaqat through examples. Even though it is a matter of common knowledge, it has been observed that a realist style is more prominent in the writing of tazkirah. As expected, the Sufi tabaqat, on the other hand, is dominated by the laudatory style. Nonetheless, intersections between the two styles in terms of writing technique were also noted. Our aim is simply to bring the stylistic features observed in these two different forms of authorship into focus and offer an interpretation.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Tabaqat, Tazkirah, Style, Majālisu'n-Nafāyis, Nasāyimu'l-Mahabbe, Ali Shir Navā'ī, Molla Jami.

Giriş

Üslûp, insanın kendine has sesidir; onu diğerlerinden ayıran neşvedir, bir şeyi söyleme biçimidir. Manzum ya da mensur telif olunan şeyler hangi tabakaya ait olursa olsun müellifin üslûbu bir şekilde su yüzüne çıkar ve kendisini âşikâr eder. Üslûp kelime anlamı itibarıyla usûl, prosedür (izlek), hâl, yol, dik yamaç, dizi, bir sıra/dal hurma, göz eriminde uzayıp giden yollar, arslanın gerdanı ve burnu yukarıda olmak vd. farklı bir çok anlama gelmektedir. Istilâhî manada ise, duygusal ya da ma'nevî olarak takip edilen yol, şîve, gidiş, fenn, kalıba dökmek, tarz (sebk) olarak izah edilmiştir (İbn Manzûr, 1300, 1-2/454-457; Fîrûzâbâdî, 1987, 125; Enverî, 1312, 1/167; Efendi (?), 2013, 1/464; el-Vani, 2014, 1/159). Üslûp buradan hareketle münferiden takip edilen yol, kaynağı itibarıyla “yazarın gizli ve şahsi mitolojisine uzanan kendi kendine yeten (Aktaş, 2007, 51)” hususi bir dil olarak tanımlanabilir. Kalem ehli, mananın derinliklerine doğru adımlarken lafızların manaya göre karnı daha küçük sayılabilecek sesler evreninde, birtakım tercihlerde bulunur. Bu tercihleri etkileyen hislerin bir kısmı fitraten getirilir, diğer bir kısmı ta'lîm ile şimdi ve burada öğrenilir. Tek başına istidat, bir tarafıyla ilâhî bir cevherken diğer tarafıyla işlenmediğinde pörsüyen bir şeydir. Ta'lîm ve terbiye deyim yerindeyse kömürü elmas yapan, kalem ehline yeni bir karakter kazandıran temel etmendirdir. Bir üslûp kazanabilmek için aşılması gereken yollar, verilmesi gereken sınavlar vardır. Dahası onun muhitin ve ailenin tesiri altında şekillenen bir hamuleye sahip olduğu da hâtırdâ tutulmalıdır.

Üslûp ontolojik ve kaderî karakteriyle taklidi içerisinde barındırsa bile müellifin benzer kurguyu benzer kelime kadrosuyla aktarma zorunluluğu çözülmesi gereken bir sorundur. Örneğin Ali Şîr Nevâî'nin araştırmamızın örneklemelerinden de biri olan *Nesâyimü'l-Mahabbe* eseri, öncelikle bir tercümedir. Fakat Ali Şîr, özellikle Türk yönetimindeki Hind bölgesinden, Horasan'dan birçok sufi ve babayı eserine eklemiştir. Öyleyse yalnızca bir mütercim olarak değil, aynı zamanda bir müellif olarak da işin başındadır. Tercüme ettiği eseri takip etmek zorundalığı, üslûbunu kaynak esere benzetmek zaruretleri aynı anda işlevseldir. Nevâî, kelime tercihlerini yaparken yahut kelâmı bir dizgeye oturturken daima bu iki şeyi dengelemek zorunda olduğunun farkındadır. Bu bağlamda Ubey'sî'nin kelâm ile mütekellim arasındaki bağın doğru kurulabilmesine dair öne çıkardığı anahtar bir kavramı işaret etmeliyiz: *Lafz-ı hâmil*. İlgili anahtar kavram, manayı aktarabilecek doğru kelimelerin tercihi, mananın kâmilin yeterli olup meseleye karşılık gelmesi ve lafız-mana arasındaki rabitanın doğru kurulması anlamlarını haizdir (el-Ubey'sî, 1405, 166). Maksûda ulaşmak için adım adım takip edilmesi gereken aşamalar vardır. Ayrıca kelâmın maksadına dönük şekillenmesi, ona bazı özellikler katabildiği gibi, diğer bazı özelliklerini kaybetmesine de neden olabilir. Mesela bir şiir şerhinde görülen hassasiyetle, bir mantık eserini izah etmekte gösterilen dikkat birbirinden farklıdır. Ali Şîr Nevâî'nin bir şuara tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Nefâyis*'teki telif tarzıyla bir sufi tabakâtı olan *Nesâyimü'l-Mahabbe*'deki anlatım tekniği doğal olarak birbirinden farklıdır. Birisinde örnekler, şiir istişhâd; diğerindeyse kerametler, şeyhin, babanın hayatı kavrama biçimi, seyr ü sülûk âdâbını serimlemek belirleyicidir.

Üslûp, eserin tercüme, salt telif yahut zeyil oluşuna göre çeşitlenmek durumundadır. Bu meyanda Fütûhî'nin “Sütûh-ı Hallâkiyyet (Yaratıcılığın Aşamaları)” başlığı altında yaptığı üslûp çeşitlenmesi bize fikir verebilir. Burada inşâ ya da ibdâ' etmenin basitten daha zor ve güçlü olana doğru seyri tabakalar altında incelenmiştir: *Nivîştârî* (Temel dilbilgisi ve yazım kurallarını bilerek yazmak), *Vâjgânî* (Yapısalcı yaklaşımın izinde kelime kadrosunu zenginleştirmek), *Nahvî* (Sözdizimsel ilkeler açısından ileri seviyede metin kurabilmek), *Bâftî* (Örgüsel, rabitaları ve motifleri olan bir tarzda yazabilmek), *Âvâyyî* (Bang/Sadâ açısından doğru tınıyı/harmoniyi tutturarak yazabilmek), *Ma'nâyî* (Meselelere ontolojik olarak yaklaşabilen, derinlikli, îcâzî metin oluşturabilmek). Buradaki sıralama aynı metnin içerisinde takip edilebilen mevziler, bir eserin ağırlıkla aidiyet gösterdiği tabakalar şeklinde anlaşılmalıdır. Ne söyleyeceğini, neyi söylemeyeceğini ve nasıl söyleyeceğini bilmenin tabakaları, klâsik ve modern anlayış açısından pek fazla değişiklik göstermeyen bir alan kabul edilebilir. Tabakalara bağlı düşündüğümüzde engin bir çeşitlenmeyle yani birbirinden farklı müellif portreleriyle karşılaşırız: Resmî, muhteremâne, ârâm (süslü), mütevazı, muvakkar, şahsî, gayr-ı şahsî, felsefî, ciddî, müdde'âyâne (iddiacı/teklifsiz), mutaassıp, kinayeci, hayâlperest, muzip, hoşdilli, şâdmân (şakrak, şakacı, mutlu) ve samimî (Fütûhî, 1391, 47, 77). Tam bu noktada ifade etmeliyiz ki Ali Şîr Nevâî, hususan bire bir tanıdığı şahsiyetleri daima gerçeklik penceresinden izlemeye çalışan bir müelliftir. Yeri geldiğinde bir şair için “Onda adamlık ne gezer, adamlığın kokusu bile yoktur.”; bir sufi için de “Pejmurde ve kirli gezer, kendinden haberi yoktur.” diyebilecek cesaret ve tıynettedir. Zira her şeyden önce o, bir şeyi aktarmakla yetinmeyen, onu anlamak ve anlamlandırmak yolunda yürüyen bir hakikat yolcusudur. Dilbilgisel ve sözdizimsel bakımdan ise coğrafyalar üstü bir dil ustasıdır. Onda birçok üslûp biçimi aynı anda hareket hâlinindedir. Diyebiliriz ki o üslûp değil, üslûplar yani esâlîb sahibidir.

Üslûp, kabaca Bilimsel-Estetik-Retorik şeklinde bir sacayağında anlaşılabilir. Fakat unutulmamalıdır ki basamaklar arasında daima geçiş alanları, köprüler vardır ve bunlar kalem ehli tarafından defaatle kullanılır. Bir başka deyişle, üslûp çeşitleri arasında bir hareketlilik ve geçişlilik söz konusudur. Burada belirleyici olan, metnin ağırlık noktasını oluşturan tercihlerdir. Ali Şîr'in Türkçe yahut Farsça dîvânında kullandığı üslûp ile tezkire ve tabakât yazarken kullandığı üslûp biçimi elbette birbirinden farklıdır. Bununla birlikte metinlerin bazı benzer noktalarda birleşmesi kaçınılmazdır. Örneğin gerçekçi bir bakış açısı yeri geldiğinde bir gazel için uygun zemini oluştururken bir başka durumda sufi tabakâtı için yersiz bir tercih olabilir. Başka bir açıdan süslü ve müzeyyen üslûp bazen bir kasîdeye bazen de bir terceme-i hâle uygun düşebilir. Edebî eserler noktasında düşündüğümüzde bilimsel bir üslûptan ziyade öznel bir üslûbun öne çıkacağı izahından varestedir. Denilebilir ki edebî bir metinde ortaya çıkan öznellik ve kişisel heyecan alanları, üslûbu yeniden kurgular (Fütûhî, 1391, 79, 136). Aynı minvalde gidersek Şerif Aktaş'ın "Tasvîrî" ve "Tekevvünî" şeklinde yaptığı ikili üslûp ayırımı bize Nevâî hakkında yeni bir ufuk açabilir. Tasvîrî olan üslûpta, dış dünyanın hazır çerçevesi ve formları dâhilinde, taklit/mimêsis yolunda yazarı kafesine alan bir büyük gerçeklik vardır. Yazar bu gerçeklik içerisinde, eserini vücuda getirir. Burada gösteren etkin değildir; görülmesi istenen esastır. Eser bir kurgu değil; daha ziyade aktarım olarak belirir. Diğer taraftan tekevvünî üslûp biçiminde, metni kuran yazarın benliği ve hayâlleri dış dünyayı yeniden ve kendine göre yorumlar. Müessirden esere doğru bir yolculuk söz konusudur; olabildiğince ferdîdir, müstakildir, diğer şeylere benzeme olasılığı düşüktür (Aktaş, 2007, 58, 68, 111, 123). Buradan hareketle Ali Şîr Nevâî'nin üslûbunun tekevvünî basamağa uygun olduğunu ifade edebiliriz. Tespit ve tercihlerimizin doğru bir zemine oturması için öncelikle müellifin hayatının, ardından eserindeki üslûp tercihlerinin ayrı başlıklar altında incelenmesi ve örneklendirilmesi önem arz etmektedir.

I. Ali Şîr Nevâî'nin Hayatı ve Üslûbu Arasındaki Bazı İlgilere Bakış

Üslûp, müellifin karakteristik, kendine mahsus özelliklerinden pay almak zorundadır. Zira o, öncelikle bir şahsiyetin hüviyetini içerisinde taşır. Yazarın karakteri, üslûba belli bir düzeyde sinmek durumundadır. Tabakât, tezkire yahut vefeyât kültürü içerisinde bir yazı kaleme alınırken uyulması gereken yazılı ya da yazılı olmayan kurallar ve birtakım teamüller söz konusu ise de yazarın karakteri, baskın özellikleri, hayatı kavrama ve ifadelendirme biçimi bir şekilde kendisini gösterir. Sanatkârların, müelliflerin -hususana kalburüstü olanlar- kendilerine has davranış biçimleri vardır. Bazen beklenmedik tavır ve sözler onlardan zuhur eder. Bazen de çok az kimsenin cesaret edebileceği hamleler yaparlar. Örneğin 1470 senesinde yani henüz otuzlu yaşlarına girmeden önce -ki Nevâî o sıralarda mühürdâr/nişancı görevinin başındadır- ileride nedîmi olacağı Sultan Hüseyin Baykara'ya olan muhabbet ve sadakatini tam bir gözü karalıkla ispat eder. Mezkûr yılda Akkoyunlu Türkmenlerinin yardımıyla Herat'ı işgal eden Yedigâr Muhammed Mirza'nın isyan hareketini bastırabilmek için üç günlük yolu bir günde kat eden sultanının yanı başındadır. Ali Şîr, gece vakti muhasara altına alınan Bâğ-ı zâğân sarayına yanına sadece tek bir nefer alarak yalın kılıç girer ve Yedigâr Mirza'yı derdest eder. Bu çok az kimsenin cesaret edebileceği bir hamledir. Üslûp sahibi sanatkârların kendi asrını aşarak başka zamanlarda çağlayabilen sesleri, biraz da ortalama eylem ve söylem tarzını terk etmeleriyle de ilişkilendirilebilir.

17 Ramazan 844/9 Şubat 1441'de Herat'ta doğan Ali Şîr'in babası Kıçkine Bahşı, Timur'un torunlarının hizmetinde bulunmuş, ardından Babür Şah'ın sarayında önemli mevkiler elde etmiş bir şahsiyettir. Keza annesinin dedesi Bû Saîd Çiçek, ileride torununun hayatında önemli bir yer tutacak olan Hüseyin Baykara'nın (ö. 1506) dedesi Mirza Baykara'nın uluğbeyidir. O henüz çocukluğundan itibaren saray teşrifatı ve memurluklarına birçok şahsa göre çok daha yakın bir mesafede bulunmuştur. Nevâî'nin erken yaşlarından itibaren akranları arasında seçilen, sireti suretinde tezahür etmiş, seçkin birisi olduğu çok kimselere zâhir ü hüveydâ olmuştur. Bir Uygur Türkü olan Ali Şîr Nevâî, bir taraflıyla Sultan Hüseyin Baykara'nın kökeltaşı (sütkardeş), vakti geldiğinde devletin, sultanlığın dayanağı (Ruknü's-saltanat), Nişancı, Divancı Begi ve Astarâbâd'ın muhtar valisidir. Diğer taraftan o, Türk ve Moğol töresi icabınca Uygur beyleri merasiminde ancak Barlas, Arlat, Tarhan, Kıyat ve Kongrat beylerinden sonra meclisteki yerini almak mecburiyetinde olan birisidir. Zira meclise ve divana oturma sırası şahsın soyunun vaziyetine göre şekillenen töresel bir değerdi. Nevâî'nin bunu değiştirmesi söz konusu olmadığı için o, devletin ruknü, dayanağı bile kabul edilse mezkûr beylerin ardı sıra oturmak ve hatta tuğrasını ötekilerin mührünün altına basmak zorundaydı. Kendisi birçok şairin ve sanatkârın tabiatında görüldüğü üzere gururuna düşkün olduğu için mezkûr meclisler onun için tahammülfersâ idi. Fakat büyük usta bu meseleyi bir şekilde çözmüştür. Diğer kabile/soy beylerinin önüne geçmenin tek yolu, resmî görevlerden tamamıyla feragat etmek, mührü kırıp atmak ve sultanın nedîmi mevkiine geçmektir. Ali Şîr takdir edileceği üzere böyle de yaptı (Togan, 1979, 2/350-351) ve hatta "mühür sındırma" dediği bu şeyi şiirine taşıdı:

"Çün bağa luğf itti şeh Dîvân'da mühr
Bu idi ildin kıyü mühr urmağım

Kim ğurûr-i nefis-i serkeş men'îğa
Barçadın bolğay kıuyı olturmağım

Çün Őikest-i nefis-i hâşıl bolmadı
Mundın oldu mührümi sındırmağım"

Henüz çocuk yaşlarında *zû'l-lisâneyn* (çift lisanlı) olan Ali Şîr'in ve geleceğin sultanı Hüseyin Baykara'nın tahsil ve terbiyelerinde zikredilmesi gereken ilk isimlerden biri Bulkâsım Bâbü'r'dür. Nevâî'nin Farsçadan ziyade Türkçe Őiire ehemmiyet vermesinde Bâbü'r'ün etkisi olduğu düşünölmüştür. Türkçe Őiire, Türk diline verdiği olağanüstü değerin temelinde yine bazı isimler söz konusudur. Babasının vefatından sonra kendisine hamilik eden âlim ve mutasavvıf Seyyid Hasan-ı Erdeşîr (ö. 1488-89) -Nevâî'nin ona adadığı müstakil bir risale söz konusudur: Hâlât-i Seyyid Hasan Big-ve büyük Çağatay Şairi Mevlânâ Lutfi (ö. 1492?). Nevâî, ana bahsimizin temel iki kitabından biri olan meşhur tezkiresi *Mecâlisü'n-Nefâyis*'te Mevlânâ Lutfi'nin her iki dilde Şiir yazmakla birlikte onun gerçek dehasının Türk dilinde olduğuna dikkat çeker: "Öz zamanının Melikü'l-keâm'ı irdi. Fârsî ve Türkî'de nazîri yok irdi, ammâ Türkî'de Őöhreti köprek irdi (Nevâyî, 2015, 66)."

Nevâî'nin tahsil hayatında belli başı bölgeler ve hem tezkiresinde hem de sufi tabakâtında dile getirdiği birçok şahsiyet etki sahibidir. Babasının vefatından sonra kendisiyle bağını koparmayan ve hem onu hem de Hüseyin Baykara'yı himaye eden Bâbü'r Han'ın yanı sıra Meşhed'e gider. Burası aynı zamanda Bâbü'r Han'ın da (ö. 1457) vefat ettiği yerdir. Yaşanan acı kayba rağmen Ali Şîr, Meşhed'de İmâm Rızâ Medresesi'ndeki tahsiline devam eder. Burada birçok İrânlı âlim ve mutasavvıfla yolu keşişir, onlardan ders ve inâbe alır. Meşhed'den Semerkant'a (Hâce Fazlullâh Medresesi) oradan tekrar Herat'a kıvrılan tahsil ve hayat macerasında Ali Şîr'in eğitim cetveline birçok şahsiyet dâhil olur. Devletşâh, onun kendi hayatına dâhil ettiği kimseleri tercih ederken Şu kıstaslara göre hareket ettiğini düşünür: "Daima fazilet ve zevk sahibi kimselerle görüşürdü. Gönül sahiplerinden başkalarıyla konuşmazdı. Ağır ruhlu kaba saba adamlardan hoşlanmazdı. (...) Daima farisî ve türkî Őiirler, muammalar söylemek ve çözmek yegâne meşguliyetlerinden idi (Devletşâh, 1967, 2/131)." Bu meyanda onun hayatında öne çıkan bazı şahsiyetleri anmak icap eder. Arap aruzunun üstadlarından kabul edilen Dervîş Mansûr-i Sebzvârî, Kemâl-i Türbetî, Emîr Dervîş Muhammed Tarhan, Hâce Celâleddîn Fazlullâh Ebu'l-Leysî, Hâfız Ali-yi Câmî, Molla Abdurrahmân-ı Câmî vd. Onun tabiatındaki selamet, zihnindeki istikamet temelinde kendi devrinin üstadlarıyla doğru zamanda ve mekânda buluşmasının çok etkin olduğu düşünölmüştür. Baştan bu tarafa bahsettiğimiz hayat hikâyesi ile üslûp arasındaki kader çizgisini de buralarda aramak icap eder. Bazı lakap ve sıfatları bu konuda bize yol gösterir niteliktedir: İ'timâdü'l-mülki ve 'd-devlet, muqarreb-i Hâzret-i Sulţânî, zübde-i erbâb-ı dîn ü devlet ve kıdve-i aşhâb-ı mülk ü millet, erbâb-ı fehm ü firâset, Őüfî-şîfet, Őâfî-taviyyet, ruknü's-salţanat 'ukde-küşây (düğümleri, muammaları çözen) vd. Çok yönlü olmasıyla da dikkat çeken Ali Şîr Nevâî'nin üslûbu takdir edilecektir ki bu havzadan nasibini almış ve bu sebeple olsa gerek o, hem nazım hem nesir alanında farklı üslûp biçimlerini sühûletle kullanabilmiştir:

"Bir Şair, bir devlet adamı olarak Nevâî, musikî, resim, mimarî ve güzel yazı (hat) ile de meşgul olmakla kişiliğindeki zarafet ve güzel sanatlara olan eğilimini de ortaya koymuştur. Bir devlet adamı olarak Türk ve İrân Őairlerinin koruyucusu konumunda da olan Nevâî, ressam, nakkaş, hattat gibi birçok sanatçının eserine de konu olmuş, onun çevresinde adeta bir sanat akademisi kurulmuştur (Akkuş, 2002, 125)."

Güzide şahsiyetlerin tahsili, yalnızca bir ders halkasına girmekle tahdit edilemez. Buluşmalar, sohbetler, yol üstünde karşılaşmalar, bir suale cevap bulmak, kaynak eserleri, otoriter metinleri takip etmek vd. şahsın karakterini ve üslûbunu oluşturmasında farklı derecelerde de olsa etkin vaziyetlerdir. Ali Şîr Nevâî'nin tezkiresi ve tabakâtında bahsi geçen iddiamızı destekleyen birçok isimle karşılaşırız. Bu şahsiyetlerin kimisiyle yılları geçer (Hüseyin Baykara, Molla Câmî), kimisinin eserlerini takip eder (Nizâmî-i Gencevî, Hüsrev-i Dihlevî vd.), kimisinden ders okur (Dervîş Mansûr-ı Sebzvârî, Hâfız Ali-yi Câmî, vd.), kimisine yolu düşer, duasını alır, sohbet arkadaşı olur ya sohbetini dinler (Mevlâna Şerefüddîn Ali Yezdî, Emîr Dervîş Muhammed Tarhan, Hâce Evhad-i Müstevfî, Emîr Ahmed Hacı Hâce Müeyyed-i Mehine, Baba Kûkî, Mevlânâ Muhammed-i Muammâyî, Hâfız Yârî vd.), kimisine hizmet/iyilik eder (Mevlânâ Kabûlî, vd.), kimisinin yalnızca arkasında namaz kılar (Mevlânâ Ebu'l-Hayr, vd.), kimisinden edep ve irfani bilgiyi (Kemâl-i Türbetî, Hâce Fazlullâh Ebu'l-Leysî, Molla Câmî) bazen de sadece bir muammanın çözümünü yahut yeni bir muammayı (Mevlânâ Ulâ-i Őâşî, Pehlevân Muhammed-i Küştî-gîr, vd.) öğrenir, kimisinin vefatına tarih (Mevlânâ Tûtî, vd.) düşürür

(Mahdum, 2006, 103-110; Togan, 1979, 2/349-353; Kut, 1989, 2/449-450; Nevâyî, 2015, XXI-XXIII; Devletsâh, 1967, 2/227-242; Hândmîr, 1378, 47-51; Ahrârî, 1393, 19-27; Akkuş, 2002, 123-126).

Nevâî'nin hayatındaki en önemli isim, -çocukluğundan pîrliğine kadar yanı başında olduğu Sultan Hüseyin Baykara bir kenarda tutulursa- bütün eserlerinde etkisi ve nüfuzu bariz bir biçimde hissedilen ve aynı zamanda bir Nakşbendî şeyhi olarak tanımlayabileceğimiz Molla Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 1492) olsa gerektir. Câmî'nin şeyhliği meselesinde bir ayrıntı dikkat çeker. Onun irşâd döşegini açmadığını kendisinin şu sözleriyle destekleyen kayıtlar söz konusudur: "Şeyhliğe dayanacak takatim yok! (Mahdum, 2006, 146)" Bu durumda Câmî ile Nevâî arasındaki ilişkinin bir üstad-talebe, dost-refik, yoldaş-hâlâdaş, mürsid-mürîd, müellif-mütercim şeklinde değerlendirilebilecek geniş bir halkayla anlaşılması daha makul olacaktır. Tezkiresinde ve bazı ilavelerle arttırdığı mütercem tabakâtında Molla Câmî'ye mahsus yerler vardır. Fakat burada bir şahsın hikâyesini yahut sanattaki tavrını tasvir eden bir müellifle değil, ustasının, hayran olduğu şahsın siyerini anlatmaktan hicap duyan bir müridle, bir şakirdle karşılaşırız. Zira Nevâî'nin çocukluk, ilk gençlik şiirlerini bir kenara koyduğumuzda telif hikâyesini başlattığı Çihl Hâdîs'i, Molla Câmî'nin Buhârî ve Müslim'den derlediği Kitâb-ı Hâdîs -i Erba'ın'ın tercümesinden ibarettir. Bu telif-tercüme ilişkisi karşılıklı bazı etki alanlarına sahiptir. Örneğin Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hazâretü'l-Kuds, Şevâhidü'n-Nübüvve, Eşî'atü'l-Leme'ât, Risâle-i Mu'ammâ* gibi eserlerini, dostu, müridi, talebesi Ali Şîr Nevâî'nin arzusu ve teşvikiyle kaleme almıştır. Başka bir açıdan Ali Şîr tamamen Câmî'nin biyografisine adanan *Hamsetü'l-Mütehayyirîn* eserinde, *Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Sedd-i İskenderî* mesnevilerinde, mezkûr tabakât ve tezkirede, *Muḥâkemetü'l-Lügateyn* isimli lügatinde Molla'yı defaatle övmüştür. *Ferhâd u Şîrîn* mesnevisinin girişinde Nevâyî, hocası Abdurrahmân Câmî için müstakil bir bölüm kaleme alır. Onu, Hüsrev-i Dehlevî ve Genceli Nizâmî ile karşılaştırarak başladığı bu bölümde, bahsi geçen ikiliyi devrinin iki fili olarak tanımlar. Fakat hocası Câmî'yi azameti ve ihtişamı bakımından 'yüz fil' olarak değerlendirir (Toprak, 2021, 170). Aynı bağlamda Molla Câmî de onu, *Bahâristân, Sübḫatü'l-Ebrâr, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ* ve *Hirednâme-i İskenderî* gibi eserlerinde övgüyle anar (Aksu, 2011, 381; Farrukhbek, 2020, 447-448). Nihayetinde Nevâî ile Molla Câmî arasında dostane, hoca-talebe, mürsid-mürîd, gönüldaşlık şeklinde tanımlanabilecek güçlü bağlar ve derin bir saygı vardır. Onun için ne vakit Molla Câmî'yi övmeyi arzulasa Nevâî'nin dili lâl, kalemi kırıktır. Yıllarca uğraşp didinse bile o, hocasının/mürşidinin vafını ve kitaplara sığmaz ebattaki eserlerini dile getirecek takate vasil olamayacağını itiraf eder. Hatta tezkiresinde sırf anmamak edep dışı olacağı için ancak ismini yâd etmeye cür'et eder (Nevâyî, 1996, 439-440; Nevâyî, 2015, 393-394).

Sanatkârların, sufilerin hayat hikâyelerinin flu/sisli kalan bölgeleri, birçok şeyde olduğu üzere ortaklık gösterir. Biyografik malumat içinde eğitimleri hususunda netleşmek çok kolay değildir ve aile hayatları çoğu zaman konu dışıdır. Ayrıca onun mürsid-mürîd ilişkileri, arkadaşlıkları, cetveli aşan üstad ve hocalar listesi genelde sarmal bir vaziyet gösterir. Başka bir cihetten Ali Şîr Nevâî'nin bir evlilik hayatı olmamıştır. Evlâd u iyâl meselesi, onun hareketli siyasi ve edebî macerasında yer bulamamıştır. Fakat kendisinin bu meseleyi dramatize ettiği bir yere tesadüf etmek çok zordur. Zira hakikatle meselesi olanların bazı sosyal davranışları, oturmuş töresel duruşları terk ettikleri ilk defa görülen bir şey değildir. Bu tarz şahsiyetlerin bilinmez sahalardaki gizli ortaklığı gibi bilinir alanlardaki durumları da müşterektir. Seyahatler, derin sarsılmalar, kırılışlar, inziva ve nihayet ölüme karşı almış oldukları tavır, onların kendi aralarında yaptıkları ve uymak zorunda oldukları gizli bir antlaşma gibi düşünülebilir (Mermer, 2023, 117).

Sosyal ve siyasi hayatı oldukça yoğun olan Nevâî'yi evlilik kurumundan pay almaması asla durduran yahut yavaşlatan bir şey olmamıştır. Keza Molla Câmî'yi takip etmek, bazen onun sadık bir mütercimi olmak da Nevâî'yi durduran yahut topallattıran bir mesele değildir. O dehası sayesinde telif kapılarını ardına kadar açmayı başarmış, bir coğrafyanın hatta dilin ismi hâline gelmiştir. Herat, Çağatay Edebiyatı, Doğu Türkçesi, Hamse dendiğinde Türk dilinin en büyük ustalarından biri olarak tarihe adını yazdırmış, Maverâünnehirden Semerkant'a, Horasan diyarı, Türkistan, İran, Irak, Anadolu, Hindistan hülâsa Şark-İslâm ve Türk-İslâm coğrafyasının büyük bir kısmında şöhret bulmuştur. Onun telif aynasına farklı birçok aksi yansır: Şair, nâsir, hamseci, mütercim, muamma ustası, mektubat, hatırat, tezkire ve tabakât sahibi vd. Aynı zamanda o, Fars diliyle ve Molla Câmî ile olan yakın münasebetleri sebebiyle iki dil arasında hem kavramsal hem de sosyolojik anlamda "yüksek fikirlerini, Türkçe olarak yeniden yaratırken bunları İran edebiyatındaki ifade tarzları, istiâre ve mecazlar ile anlatmış (Togan, 1979, 2/353)" olması bakımından taşıyıcı bir rol üstlenmiştir. Molla Câmî'nin müridi, muâkıbı, Hüseyin Baykara'nın nedîmi, Fars dilinde Hamse edebiyatının kurucusu Nizâmî-i Gencevî (ö. 1214?) ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin (ö. 1325) ardı sıra gidenlerin zümre başı kabul edebileceğimiz Ali Şîr Nevâî, eser bırakmak noktasında daha önce işaret ettiğimiz üzere velûd bir müelliftir. Gencevî, Dihlevî ve Câmî onun eserlerinin istinatgâhı yahut sacayakları kabul edilebilir. "Alî Şîr Nevâyî Türk edebiyatında ilk hamse tertip eden şâirlerdendir. Hamse'nin birinci mesnevîsi *Hayretü'l-Ebrâr*, Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı ile Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Matla'u'l-Envâr*'ı ve Mollâ Câmî'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ına nazire olarak" yazılmış olması mezkûr sacayağının nasıl bir prensiple çalıştığını göstermek bakımından manidardır (Kartal - Çetindağ, 2015). Kaba bir hesapla gidersek Nevâî'nin eserleri, Türkçe Dîvânlarının (*Hazâ'inü'l-Me'ânî*) toplamı 55.000, Hamse'si 64.000, *Fânî* mahlasıyla kaleme

aldığı Farsça Dîvân'ı ve Hamse'si dışındaki mesnevîsi *Lisânu't-Tayr* 2000 mısra olmak üzere toplam 140.000 mısralık bir kemmiyete sahiptir. Bunların dışında tabakât, tezkire, kırk Hadîs, mektûbât, lûgat, menâkıb, münşeât tarzı eserler de kaleme alan Ali Şîr, zihninin ve dolayısıyla üslûbunun nasıl geniş bir havzaya sahip olduğunu belgelemiş bir sanatkârdır. Nevâî, otuz iki senelik saraya hizmetinin yanısıra Türk edebiyatına hem hamse ve tezkire telifi noktasında ilk ve doyurucu örnekleri vermiş hem de üslûp bakımından Doğu ve Batı Türkçe'sini etkisi altına almış üst düzey bir ediptir (Togan, 1979, 2/353-356; Kut, 1989, 2/450-453).

Nevâî, 1499 yılında hacca gitmek için sultandan izin ister fakat saray içerisindeki karmaşa ve kardeşi Derviş Ali'nin isyanlarını bastırmak gibi mühim meselelerde başat rol oynadığı için kendisine hac izni verilmez. 31 Aralık 1500'de Astarâbâd seferinden dönen Sultan Hüseyin Baykara'yı karşılamaya giderken kalbinde bir rahatsızlık peyda olur. Sultanın huzuruna Mevlânâ Celâleddîn Kâsım ve Hâce Abdullah'ın yardımıyla güç bela çıkabilse de tam elini öpecekken yere yığılıverir. Sultan Baykara, onu yanı sıra (taht-ı revân) Herat'a götürmüş, üç gün boyunca kendisiyle bizzat alakadar olmuş, emrindeki etıbbayı kendisinin hizmetine vermiştir. Günden güne sararıp solan nabızı neredeyse durma noktasına gelen dostunu görmeye dayanmakta güçlük çeken Baykara, mezkûr ziyaretlerinde gözyaşlarına mâni olamamıştır. 13 Cemâziyelâhir 906/3 Ocak 1501 senesinde Hakk'a yürüyen Nevâî, kendisinin onlarca hayratından biri olan Kudsiye Câmii yanındaki türbeye defnedilmiştir. Devrin sultanının nedîmi, musâhibi, mukarrebî olan ve saraya farklı makamlarda yıllarca hizmet eden Nevâî'nin yuğ töreni, şanına yaraşır şekilde bizzat Sultan Baykara tarafından icra ve idare edilmiştir. Defnin ardından üç gün süren matem merasimi yapılmıştır. Daha sonra hâlâ Türklerde âdet olduğu üzere yedisi okutulmuş, millete aş (yoğ yemeği) dağıtılmıştır (Hândmîr, 1385, 4 Bakiyye-i Cüz'-i Sevvom/256-257; Ahrârî, 1393, 27-28; Togan, 1979, 2/351-352; Kut, 1989, 2/450).

II. Üslûbun Çeşitlenmesi: Tabakât ile Tezkire Arasında Ayrışan İfade Tercihleri

Üslûp noktasında yaptığımız tasnifler temelinde düşünürsek Ali Şîr Nevâî, manzûm-mensûr farklı tarz ve türde eserler kaleme alması bakımından birçok üslûp biçimini kullanmak durumunda kalmıştır. Bu cihetten bakıldığında onun, *şâhib-esâlîb* (üslûplar sahibi) olarak tanımlanabileceğini ifade etmiştik. Tezkire-i şuarâ yazmanın bir adabı olduğu gibi tabakâtı's-sûfiyye geleneğinde kalem oynatmanın da bazı etvârî söz konusudur. Türk dilinde ilk şairler tezkiresini yazması bakımından Ali Şîr Nevâî, bir geleneğin takipçisi olmaktan ziyade -elbette Arap ve Fars dilince bu tarzın öncülleri olmakla birlikte- geleneği bizzat kuran bir müellif olarak değerlendirilmelidir. Sufi tabakâtı meselesinde ise kurucu değil mütercim ve muakkip vasfıyla temayüz edeceği malumdur. Başlıkta bir hedef yahut istîşhâd alanı olarak tanımladığımız tabakât ya da tezkire yazımının üslûba etkisi noktasında Nevâî'nin iki eserini örneklem sahası olarak kullandık: *Mecâlisü'n-Nefâyis* ve *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*. En son söyleyeceğimizi şimdiden hülâsa etmek icap ederse şöyle bir tanım cümlesi sunulabilir: *Temdîh etmek tasavvufi tabakât kültürünün; farklı raddelerde olmakla birlikte tenkit etmekse tezkire kültürünün ana güzergâhıdır*. Bu cümleden olarak mukayese için kullandığımız ilk eserin genel bir tasvirini yaptıktan sonra mezkûr yargıya istinat eden delaletleri sırasıyla verdik. Ardından diğer eseri de aynı mantık dairesinde takip ettik. Bu takip edişte sadece üslûba dair hassasiyetler değil, sosyo-kültürel bazı tespitler de okuyucuya sunulmuştur.

A. Mecâlisü'n-Nefâyis: Nevâî, elli yaşında yani olgunluk döneminde kaleme aldığı (teelif tarihi: 1490-91) şairler tezkiresinde, genel itibarıyla Herât, Horasan ve Azerbaycan bölgelerinde yaşayan 461 isme yer vermiştir. Eserde yer alan 43 Türk şairinden ilk defa bahis açan ve onları tarihe kazandıran kendisidir. Eserin adı, Nevâî'nin topladığı eşârı, bir tavsif biçimi olarak değerlendirilebilir: Enfes, güzel şeylerin toplandığı yer. Fakat bu enfes şeylerin toplandığı yerdeki bazı ifade biçimleri, takip edilen üslûp her şeyin süt liman olmadığını, bazı insanlardan bazı garipliklerin zuhura geldiğini açık bir dille beyan eder. Tezkire, haddizatında bir tahattur notu, kişiye kısaca ilgili şahsın vaziyetini bildiren bir pusula ve nihayet ehl-i hirefi, sanatkârları toplayan bir mecmua olduğuna göre, onda hemen intibak edebileceğimiz biyografik malumat bizi karşılamalıdır. Tasavvuf yahut edebiyat tarihinin elsine-i selâsedeki seyri (Arabî, Fârsî ve Türkî), tezkire yazımı için de geçerli bir rotadır. *Mecâlis*'in öncülleri önce Arapça daha sonra Fars diliyle yazılmıştır. Türk dilindeki tezkire hamlesi ise Ali Şîr Nevâî ile başlar. Eserin rol model olarak kullandığı iki eser ve dolayısıyla iki isim söz konusudur. Bunlar, birçok hususta üstadı kabul edebileceğimiz Molla Câmî'nin ahlaki-didaktik tarzda kaleme aldığı sekiz ravzaya ayrılmış meşhur *Bahâristân*'ı ve Türk asıllı Emîr Devletşâh'ın iki ciltten müteşekkil *Tezkiretü's-Şu'arâ* (*Tezkire-i Devletşâh, Mecma'u's-Şu'arâ*) isimli eserleridir. Emîr Devletşâh'ın tezkiresinde Ali Şîr Nevâî'nin, Nevâî'de de Devletşâh'ın biyografileri mevcuttur. Ali Şîr, kendisi henüz tezkiresinin muhtasarını tamamlarken Devletşâh'ın tezkiresini kemâle erdirme gayretinde olduğunu bildirir (Nevâyî, 2015, 167). Sonuç itibarıyla ikisi de Farsça kaleme alınan eserlerin gölgesinde/izinde neşv ü nemâ bulan tezkirelerdir. *Mecâlis*'te Türkçe şiir yazan şairlerin sayısı kabaca yüzde on (461/41) civarındadır. Nevâî, kırk bir kişinin dışında kalan Türk şairlerin yalnızca Farsça şiirlerinden örnek getirmiştir.

Eserdeki *sekiz meclis* şu bölümlerden oluşur. *I. Meclis*: Nevâî'den önce yaşayan 46 şair, *II. Meclis*: Çocukluk ve gençlik döneminde kendisiyle görüşme imkânı bulduğu fakat tezkire telifinden önce vefat eden 93 şair, *III. Meclis*: Kendi zamanında şöhret bulan yahut kendileriyle dostluk kurduğu 173 şairden müteşekkildir. Molla Abdurrahmân-ı Câmî bu mecliste zikredilen ilk isimdir. *IV. Meclis*: Kendi çağının şiirle de meşgul olan 72 meşhur âlimi bu mecliste kaydedilmiştir. Bu mecliste Nevâî'nin teşvikiyle yazımına başlanan *Habîbü's-Siyer* eserinin müellifi Emîrhând'ın biyografisi de vardır. *V. Meclis*: Timurlular ailesine mensup 23 şair mirzanın biyografisine ayrılmıştır. Emîr Devletşâh, bu meclisin ilk ismidir. *VI. Meclis*: Horasan bölgesi dışında yaşayan âlim ve şair 31 kişinin, *VII. Meclis*: sultan ve şehzadeler içinde şiirden hoşlanan ve güzel şiir okuyan (inşâd) 22 kişinin biyografilerine ayrılmıştır. Nihayet *VIII. Meclis*, yalnızca Sultan Hüseyin Baykara'nın biyografisine hasredilmiştir (İsen, 2004, 25-28; Kartal - Çetindağ, 2015; Eraslan, 2003, 28/216; Türk, 1990, VI-XII). Esaslı meselemiz bahsi geçen eserin ışığında bazı üslûp özelliklerini kavramak olduğundan bu noktadan sonra isim isim bir takip ediş ve örneklendirme söz konusu olacaktır. Meclisler için *Romen rakamı*, şahsın tezkiredeki sıralaması için *standart numaralandırma* şeklinde bir usûl takip ettik. Son olarak aynı eserin çok defa tekrarına dayalı iktibas ve yorumlar olacağından tekrar eden dipnotlar kullanmak yerine baştan bu tarafa kullandığımız temel eserin (Nevâyî, Ali-Şîr. *Mecâlisü'n-Nefâyis I-II [Giriş-Metin-Çeviri-Notlar]*. çev. A. Naci Tokmak. nşr. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.) ilgili sayfalarını göstermekle iktifa ettik. Son olarak isimlerin ve kayıtların ardıl takibi tamamlandıktan sonra diğer esere geçmeden önce genel bir değerlendirme de yapılmıştır:

I. 3. Hâfız Sa'd: Tasavvufi tabakât telifinde görmemiz pek mümkün olmayan tavsif biçimleri tezkireler için mümkün sahayı temsil eder. Hâfız Sa'd'ın laubali, şuh-mizaç ve nerede ne yapacağı belli olmayan patavatsız tavırları (bî-endâm etvâr) olduğunu ifade eden Nevâî, onun arkadaşı çevresinin de şehrin kabadayılarında ve içkici yiğitlerinden oluştuğunu bildirir (8). **I. 8. Mevlânâ Eşref**: Nevâî kaydına göre o, halkla uyumsuzdur, ayrıca bahtsız (nâ-murâd şive) bir kişidir. Eser yazmasına rağmen orta hâlli sıradan bir yetenekten fazlasına sahip değildir (12). **I. 11. Mevlânâ Bisâtî**: Müellif onu, pek sıradan bir kişi olarak (be-ğâyet 'âmî) tanımlar (14). **I. 16. Mevlânâ Muhammed Âlim-i Semerkandî**: Müellif, şahsın şuh tabiatlı olduğu gibi münakaşa sırasında küstahça sözler sarfettiğini ifade eder (16). **I. 19. Mevlânâ Sâhib-i Belhî**: Müellif, Belhî'nin aşırı tamahkâr ve dilenerek geçinen biri olması sebebiyle halkın gözünde neredeyse hiç değerinin ('izzeti kemrak) olmadığını belirtir (18).

II. 47. Mevlânâ Şerefüddîn Alî-i Yezdî: Tasavvufi tabakât ile tezkire telifi arasındaki temel farklardan biri de birebir tecrübe kaynaklı aktarımlardır. Zira tezkire meclislerinde üstadlar, kutuplardan bahis açıldığı gibi çağdaşlar ve hatta yeni yetmeler bile söz konusu olabilir. Birebir aktarımlar bazen müellifin çocukluk yaşlarına tesadüf eder. Dolayısıyla anlatıda deyim yerindeyse lirik bir pencere açmak lüzumu doğar. Devrin fitnessi yüzünden babasıyla beraber Horasan'dan kaçıp Irak tarafına geçtiklerinde Nevâî'nin yolu Teft şehrine düşer. Henüz altı yaşlarında mezkûr şahsiyetle karşılaşır. Yezdî bu küçük meraklı çocuğa birçok soru yöneltir ve hepsinin de cevabını alır. Hiçbir çocuk meclise gelmezken Nevâî'nin bu tavrı Yezdî tarafından kendisine bir Fâtiha teberrüküyle ödüllendirilir (31). **II. 56. Mîr Müflisî**: Önceleri huyunun güzel olduğunu ifade eden Nevâî, cezbeye tutulmak yüzünden tecennün ettiğini, kollarına parmaklarına halkalar takarak etrafta dolaştığını ve onun çoğunca kendi kendine konuştuğunu kaydeder (37). **II. 63. Mevlânâ Sâğarî**: Tezkiredeki gerçekçi tavrın bariz görüldüğü yerlerden biridir. Sâğarî için her ne kadar kötü şiir söyleyen bir şair ise de (egerçi bed-şî'r irdi) bazı güzel matla' beyitleri vardır, denilmiştir (40). **II. 76. Hâce Ebû İshâk**: Hâcenin ilme istekli birisi olmasına rağmen kötü huylu ve kendini beğenmiş tavırları (bed-hüy ve mütekebbir) olduğunu da eklemeyi ihmal etmez (47). **II. 84. Mevlânâ Husrevî**: Husrevî'nin asabi ve kaba mizaçlı olması sebebiyle (tünd-hüy) tenkit edilmeye hiç dayanmadığından bahis açan Nevâî, kendisine getirdiği şiirleri bu bozuk tabiatı yüzünden beğenmek zorunda kaldığını itiraf eder (51). **II. 87. Velî Kalender**: Tezkirede bazen şahısların küçük zaafı ve hatta tik tabir edilen istemsiz davranışları da konuya dâhil olur. Müellif, Velî Kalender hakkında, kendisine ne vakit "berd = sermâ, ayaz, soğuk" dense aşırı hiddetlenir, bunu bilen densizler de onunla alay ederlerdi, kaydını düşer (52). **II. 102. Mevlânâ Ayâzî**: Müellif, Ayâzî'yi garip görünüşlü (ğarîb şekillîğ), telifi bir hoş ilginç bir adamdı şeklinde tanımlar (58). **II. 103. Mevlânâ Enîsî**: Onu kötü, yeteneksiz (kem-bidâ'at) bir şair olarak tanımlar (58). **II. 138. Mîrzâ Big/Bey**: Sufi tabakâtı ile tezkire arasındaki güçlü ayrılıklardan biri de burada görülür. Nevâî, Mîrzâ Bey'in dalgın birisi olduğunu, diline gelen beyitleri kaydetmediğini aktardıktan sonra örnek verdiği matla' beytini ikmâl edip mezkûr şahsın divanına eklediğini ifade eder (74). Burada müellifin bir tasarrufta bulunduğu âşikârdır. Tabakât bu tarz tasarruflar için uygun bir yazın sahası değildir.

III. 143. Mevlânâ Âsafî: Müellif, onun için hafızası kuvvetlidir fakat hiçbir faydalı işte kullanmamıştır, der. Ayrıca onun kibirli, kendini beğenmiş, süslü, başına buyruk olmak (hod-râyîlık ve hod-ârâyîlık) ve daha birçok kötü sıfatı hak ettiğini, ömrünü bu şekilde ziyan ettiğini ifade eder (80). **III. 150. Mevlânâ Dervîş-i Meşhedî**: Açık bir dille mezkûr şahsı, sefih ve ağzı bozuk (bed-zebân) olarak tanımlar (84). **III. 151. Mevlânâ Hurremî**: Yine şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde keskin ifadelerle şahsı tanımlar. Hatta bu şahsın neden tezkireye alındığının dahi sorgulanacağı bir vaziyet olur. Müellif, Hurremî için onda insanlıktan hatta onun kokusundan eser yoktur, zerre miskal nasip almamıştır

kabîlinden (ammâ özide âdemîlikden eşer belki büyü yoktur) tahkir içeren ifadeler kullanır. Bu durum sufi tabakâtı için tahayyül dahi edilemeyecek bir yeri işaret eder (85). **III. 299. Mevlânâ Hâmid:** Nevâî, Hâmid'i dengesiz ve divane olarak tanımlar. Yine de onun yaratılışında bazı güzellik eseri mevcuttur, demekten de geri durmaz (127).

IV. 319. Ali Kermâl: Önce onun sanatsal yönüne değinen ve bir üdî olduğunu söyleyen Nevâî, şahsın oldukça sefih ve küfürbaz/ağzı bozuk olduğunu eklemeyi de ihmal etmez (136). **IV. 346. Mevlânâ Abdülvâsi':** Kendisinin inşâ fennindeki maharetini dile getirdikten sonra onun hoppa, arsız (hıffet ve tehettük) ve laubali bir kişi olduğunu ekler. Halkın gözüne hoş görünmek için kendisine acındıran Abdülvâsi'nin halkın alaya almasından kurtulamadığını münekkîdâne bir tarzda kaydeder (150). **IV. 355. Mevlânâ Şâh Ali:** Müellif, ilgili şahsın akli güzel muammalar bulmaya erse de onun habis tabiatlı bir genç olduğunu belirtmeyi ihmal etmez (154). **IV. 370. Mevlânâ Abdurrezzâk:** Abdurrezzâk'ın tâlib-i ilim fakat aynı zamanda *belâheti gâlibdür* diyerek kalın kafalı ve bön olduğunu ifade eder. Günümüzde bile telifi/kitabete neredeyse imkânsız bir tarzda eleştirilerini dile getiren Nevâî'nin bu tavrı hem gerçekçi bakış açısı ve üslûbuyla hem de devri içerisindeki muhkem yeriyle bazı ilgiler taşıyor olsa gerektir. İhtimal ki devrin entelektüel vasatı bu tarz değerlendirmeleri kaldırabilecek bir karaktere ve düzene sahiptir (160).

VI. 418. Mevlânâ Hayrî: Hayrî'nin günlerini iflas ve felaketle geçirmesine rağmen şairlik kuvvetinin fena olmadığını kaydeder. Diğer taraftan kendisine yazdığı şeyleri sorduğunda onları açıklayamadığını, kendisini ifade edemediğini ekler. Zaten mezkûr kişi daha en baştan divane ve başı bozuk (ebter-şive) biri olarak tanımlanmıştır (182). **VI. 429. Mevlânâ Hümâyî:** Nevâî'nin kaydına göre Hümâyî'nin bir zaafı vardır. Allah muhafaza ona bir kadeh içki verecek olsalar, kendini yitirir, çenesi düşer. Zaten pek fakirdir ve dahi bahtsızdır (187). **VI. 438. Seyyid İmâd:** Akılsızlığı yüzünden elindeki sermayesini yitirenlerden biridir. Ayrıca o hem içkinin hem de tavla oynamanın müptelası/âlüftesi olmuştur (190).

VII. 445. Baysungur Mîrzâ: 7. Meclisin taradığı alan, sultanlar ve onların evlatları, torunları olduğu için burada tenkidî bakışın sona ereceği düşünülebilir. Nevâî deyim yerindeyse aristokrasiyi hiçe sayacak biri değildir. Kendisi daima üst düzey şahsiyetlerin ve ailelerin yanında bulunmuş bir devlet görevlisidir. Fakat onun telifi, hiçbir zaman tenkitten bağımsız düşünülmemelidir. Nalina da vurur mihuna da dedikleri cinsten tezkire yazmanın hakkını verir. Baysungur Mîrzâ hüner sahibi ve cömert bir padişah olsa da ayyaşır. Belki ayyaşlık, içkiye olan düşkünlük o günün sosyolojisinde çok korkunç bir şey olarak tanımlanmasa da bir zaaf olduğu gün gibi aşikârdır (194). **VII. 447. Abdullatîf Mîrzâ:** Müellif, bu mirzâde şipsevdi, vesveseli ve divane kılıklıdır, der. Dahası onun kötülüklerini söylemeye insanın dili varmaz, hicap eder diye ekler. Hatta o, bir baba katilidir. Tabiatı da nazma meyillidir ve bazı şiirleri hakikaten güzeldir, der. Baba katili olmakla nazma meyilli olmak bir safta zikredilir (195).

VIII. 461. Ebu'l-Gâzî Sultân Hüseyin Bahâdur Han: Son meclis Baykara'ya tahsis edilmiştir. Hilafet göğünün güneşi, kahramanlık ormanının arslanı, saltanat denizinin incisi diye başlayan tensîk-ı sıfâta rağmen konu şiir ve sanat olduğunda Nevâî münekkît gözlüğünü takmaktan geri durmaz. Sultanın bazı şiirlerinde kullandığı bazı teşbihatı garip, alışılmadık bulur, kimi harflerle (s, z, z) revî olarak kullanmasını lüzumsuz addeder. Bazı kafiye harfi tercihlerinin de fasih yazan kimseler için yakışıksız olduğunu hatırlatır (206, 209, 215-216).

B. Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve: Molla Câmî'nin 1476 yılında Farsça telif ettiği *Nefeḫâtü'l-Üns min Ḥadârâtü'l-Kuds* isimli tasavvufi tabakâtın 1495 yılında Nevâî tarafından Doğu Türkçesine yapılan tercümesidir. Adını, kaynak eserinden ilhamla alır. Molla Câmî'nin "Kutlu hazirelerden/cennet bahçelerinden gelen ünsiyet kokuları" şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz eserini, "Fütüvvet kokularından mürekkep muhabbet esintileri" şeklinde tayin eder. Uluların hayatını kaydetmek hususunda Molla Câmî'den Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 1021) Arapça telif edilen *Ṭabakātu's-Şüfiyye*'sine, oradan Hâce Abdullâh el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 1089) Farsça tercümesine doğru bir hat çektiğimizde Câmî'ye yakın ilk durak, kendisinin de işaret ettiği üzere büyük Fars şairi Ferîdüddîn-i Attâr'ın (ö. 1221) *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sıdır. Nasıl ki Molla Câmî, önünde bulunduğu geleneği ve birikimi kendi coğrafyasından hareketle genişletmişse Nevâî de yalnızca bir eseri tercüme etmekle kalmamış, Ahmed-i Yesevî'den (ö. 1166) kendi zamanına kadar gelen hususan Orta Asya *Türk sufilerini ve Hind meşâhıyını* esere derc ederek eserini ikmâl etmiştir. Otuz beşi kadın sufilerden oluşmak üzere yedi yüz yetmiş yedi (777) din ve tasavvuf ulusunun hayatlarının kaydedildiği eser, Türk ulusunun Arapça ve Farsça yazılan tabakâtlara olan mesafesini kapatmak, onların anlayışını kolaylaştırmak maksadıyla kaleme alınmıştır. Nevâî, tercüme noktasında çoğunlukla Câmî'nin metnine sadık kalmakla beraber bazı isimleri almaz yahut daha önce işaret edildiği üzere eserine yeni isimler ekler. Bu eklemelerin Türk ve Hind coğrafyasındaki kısımlarının tamamını, tâbiîn ve ardılı dönemindeki isimlerinse bazılarını kendisi telif etmiştir. Tabiîn ve ardılı döneminden eklenenlerin bir kısmını Attâr'dan tercüme ve ihtisâr yoluyla almıştır. Nevâî'nin Attâr'dan yahut Câmî'den alıntılacağı isimlerde de yine birtakım tasarrufları söz konusudur. Örneğin Attâr'ın tezkiresi Ca'fer-i Sâdık (ö. 765), Câmî'nin tezkiresi Ebû Hâşim es-Sûfi (ö. 767) ile başlarken onunki Üveys el-Karenî (ö. 657) ile perdeyi açar. Eserde

kullanılan dil, diğer mensur eserlerine nispetle daha ağır ve anlaşılması daha zor olarak tanımlanmıştır (Nevâî, 1996, 11-13; Türk, 2021; Uludağ, 2006, 32/521). Üslûbun bir tarafıyla kelime seçimlerine diğer yönüyle teşbihat ve mecazın doğru ve zengin kullanımına bağlı olduğu malumdur. Bununla birlikte üslûbu şahsın hüviyetini göstermesi bakımından yazarın kendi iç sesiyle ve öznel tercihleriyle baş başa kaldığı bir mahremiyet alanı olarak da tanımlayabiliriz. Araştırmamız kapsamında temel meselemiz daha önce işaret ettiğimiz üzere bahsi geçen eserin ışığında bazı üslûp özelliklerini kavramaktır. Bu meyanda tarihsel yahut bir tercih meselesi olarak Sülemî, Herevî, Attâr ve Câmî'de bahsi olmayan yani Nevâî'nin ilgili müelliflerden farklı olarak eserine derc ettiği sufilere odaklandık. Sufilerin takibini ise, baştan bu tarafa kaynak eser olarak kullandığımız neşir üzerinden yaptık.

Mezkûr sufilerin bir kısmı -özellikle tâbiîn dönemi yahut mezhep imamı gibi hususiyetlerle öne çıkanlar- yalnızca temdih edildiğinden üslûbun izlerini sürmek pek mümkün olamamıştır. Diğer bir kısmı da çok kısa bir biçimde esere kaydedildiğinden ancak geride kalan isimler üzerinde yoğunlaşmak zarureti doğmuştur. Üslûbun takibi yalnızca bir anlatıda kelime tercihleri yahut söz/anlam sanatlarının altını çizmekle tahdit edilemez. Zira bu tarz eserlerde toplumun kültürel vasatını, ömür aralıklarını, yemeklerini ve nihayet davranışlarını görmek de ayrıca önemlidir. Bununla birlikte isimleri tabakattaki sıralamaya bağlı oluşturulan bir listede görmek faydalı olabilir. Nevâî'nin eserinde Câmî ve Attâr'dan farklı olarak zikrettiği isimler listesi, kaynak kitabımızın (Nevâî, Alî-Şîr. *Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve I Metin*. nşr. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.) sıralamasına göre ve tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir:

1) İmâm Şâfi'î: 11
2) Üstâd-ı merdân: 398
3) Hâce 'Abdurrahmân-i Gehvâreger 494
4) Mevlânâ Faḥruddîn Zâhid 528
5) 'Alâ'uddîn-i Kirmânî 529
6) Hâce İmâd-i Ḥalec: 530
7) Hâce Maḥmûd-i Mûy-düz: 531
8) Emîr 'Alîm Delvâlicî: 532
9) Kaḍı Şerefüddîn-i Büheyrâ: 533
10) Kaḍı Şafiyyüddîn-i Büheyrâ: 534
11) Emîr Şerefüddîn-i Eşref: 535
12) Kaḍî Re'îs: 536
13) Mevlânâ Razıyyüddîn-i Nebî: 537
14) Mevlânâ Mecdüddîn-i Ḥâcî: 538
15) Hâce Râḥat: 539
16) Mevlânâ Reşidüddîn-i Na'zî: 540
17) Hâce Ebû Bekr-i Câm: 541
18) Şeyḫ Ziyâ'üddîn-i Rûmî: 542
19) Şeyḫ Necîbüddîn-i Mütevekkil: 543
20) Kırk Abdâl: 544
21) Mevlânâ Kerîmüddîn-i Mev'îdî: 545
22) Şeyḫ Muḥyiddîn-i Alî-i Çiştî: 546
23) Dervîş Beşîr: 547
24) Mevlânâ Sarrâc Ḥâfız: 548
25) Seyyid Cemâl-i Surḥ: 549

62) Şeyh-zāde Ebu'l-Ḥasan: 633
63) Şeyh Muḥammed-i Şūfī: 634
64) Ebū Mūsā Şeyh: 635
65) Şeyh Sulṭān-ı Şūfī: 636
66) Kişlig Ata: 637
67) 'Ömer Ata: 638
68) Seyyid Ata: 639
69) Bāb-i mā Ḥüseyn: 640
70) Zengī Ata: 641
71) Ḥasan Şeyh: 642
72) Yūsuf Şeyh: 643
73) Ḥācī Şeyh: 644
74) Edīb Aḥmed: 645
75) Mevlānā Kelān-i Ziyāretgāhī: 646
76) Mevlānā Niẓāmuddīn Aḥmed: 647
77) Baba Süngü: 648
78) Şeyh Ebū Mañşūr-i Māturīdī: 649
79) Şeyh Burhānuddīn-i Sāğarçī: 650
80) Seyyid Ni'metüllāh: 651
81) Şeyh Cemāl-i Nūḳānī: 652
82) Şeyh 'Abdullāh-i Bernişābādī: 653
83) Şeyh Reşīd-i Bīdzāvī: 654
84) Şeyh Şāh-ı Bīdzāvī: 655
85) Şeyh Şan'an: 656
86) Mīr Kārīz: 657
87) Şeyh Şāh-i Ziyāretgāhī: 658
88) Mevlānā Muḥammed-i Tebādegānī: 659
89) H'āce 'Abdul'azīz-i Cāmī: 660
90) Mevlānā 'Alā'uddīn: 661
91) Mevlānā Ebu'l-Ḥayr: 662
92) Mevlānā Şihābuddīn: 663
93) Mevlānā Ḥācī: 664
94) Mevlānā Sa'duddīn: 665
95) Mevlānā Muḥyī: 666
96) Muḳrī Maḥmūd: 667
97) Mevlānā Vecihüddīn: 668

98) MevlĀnĀ Muğammed-i EmĀn: 669
99) Dervġ Muğammed-i Bġhre: 670
100) Dervġ ManŐūr: 671
101) Dervġ Ėasan-i Őehr-ĀŐūb: 672
102) Dervġ Muğammed-i GĀzergĀhġ: 673
103) MevlĀnĀ Muğammed-i ĖorĀsĀnġ: 674
104) Dervġ Seyyid Ėasan: 675
105) ĖĀce AĖmed-i Mšstevfġ: 676
106) Baba 'Alġ-i ĖoŐ-merdĀn: 677
107) ŐeyĖ Nšruddġn MuĖammed: 678
108) Mġr Ėaydar-ı Fağr-bĀyġ: 679
109) MevlĀnĀ Muğammed-i 'Arab: 680
110) ŐeyĖ Sa'dullĀh-i Zengšle: 681
111) ŐeyĖ Őadruddġn-i RevvĀsġ: 682
112) MevlĀnĀ Mġrzeyn: 683
113) ĖĀce Mšeyyed-i Mehine: 684
114) ĖĀce Ruknšddġn-i Mehine: 685
115) MevlĀnĀ TĀcuddġn AĞmed-i Őġcenġ: 686
116) MevlĀnĀ MuĖammed-i ĖĀhš: 687
117) ĖĀce MaĖmšd-i FerenĖōdġ: 688
118) Dervġ Behlšl: 689
119) ĖĀce Pġr AĞmed-i NaĖĖĀŐ: 690
120) ŐeyĖ YahyĀ: 691
121) MevlĀnĀ Őemsšddġn-i Ma'dĀbĀdġ: 692
122) Mġr Mšflisġ: 693
123) Baba ĖĀkġ: 694
124) Baba Ėasan-i ĖandehĀrġ: 695
125) Baba Kškġ: 696
126) Baba 'Alġ-i Mest-i NesĀyġ: 697
127) Baba ĖoŐ Kildi: 698
128) Seyyid Muğammed-i Medenġ: 699
129) Baba Behlšl: 700
130) Baba 'Alġ-i PĀy-i ĖġŐĀrġ: 701
131) Baba TilenĖi: 702
132) Baba Pġrġ: 703
133) Baba Ėasan-i Tšrk: 704

134) Baba Celîl: 705
135) Baba Şihâb: 706
136) Baba Sarıg Pülâd: 707
137) Şeyh İlyâs: 708
138) Mevlânâ Mîr İmâm: 709
139) Mevlânâ Şerefüddîn-i Yezdî: 710
140) Mevlânâ Hümâmüddîn-i Kelebâdî: 711
141) Şeyh Evhadüddîn Hâmid el-Kirmânî: 712
142) Şeyh Maḥmûd-i Çebüşterî: 719
143) Seyyid Nâşır-i Hüsrev: 727
144) Şeyh Âzerî: 728
145) Mevlânâ Luṭfî: 729
146) Mevlânâ Muḫîmî: 730
147) Mevlânâ Eşref: 731
148) Seyyid Nesîmî: 732
149) Şeyh İmâmuddîn-i Faḫîh: 733
150) Şemsüddîn Muhammed el-Hâfız eş-Şîrâzî: 734

Ali Şîr Nevâî, tâbî'nin dönemindeki ulu zâtlardan kendi asrına doğru uzanan zaman çizgisinde, yukarıdaki tabloda gösterdiğimiz Attâr ve Câmî'de zikredilmeyen şahsiyetlerin hayat hikâyesini aktarırken deyim yerindeyse şahısların ait oldukları tabakalara yani onların rütbelere göre bir üslûp tercih etmiştir. Örneğin İmâm-ı Şâfi'î'nin hayatını anlatırken bir sufi tabakatından bekleneceği üzere temdih yani övgüleme merkezli bir ifadelendirme biçimi öne çıkar. Oysa kendi asrına ve tanıdıklarına yaklaştıkça yine bir tezkireci gibi davranarak kâh şahısların ilginç davranışlarını kâh da yaşadıkları toplumun bazı âdetlerini dile getirme gereği duymuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere tezkireci üslûbu daha realist bir çizgide yürürken tabakâtçı üslûbu ise övgüleyici ve tenzih edici bir yolda ilerler. Tezkire ve tabakât tarzı eserler bir yönüyle bilgi ve haber toplamaya, diğer bir yönüyle de toplanmış/tedvin edilmiş malumatı tercüme etmeye hatta bazen risâle ebadında kaydolunmuş bilgileri birtakım insanlardan elde ederek oluşturmaya dayandığı için eserlerin bize sunmuş olduğu tarihsel bilgiler her zaman sınanmış olmayabilir. Örneğin *Nesâyimü'l-Maḥabbe'*de Attâr'ın *Mantıku't-Ṭayr* eserinde uzunca hikâye ettiği ve Abdulkâdir-i Geylânî (ö. 1166) zamanında yaşadığı düşünülen Şeyh-i San'ân gibi yarı gerçek yarı ikonik bir şahsı tanıtmak, tarihsel olarak imkansızsa da *'Atebetü'l-Hakâyık* sahibi Edîb Ahmed b. Maḥmûd-ı Yüknekî'yi (ö. 12. yüzyıl), Hanefî mezhebinin ulu müctehidi İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin (ö. 767) öğrencisi yapmak yahut bir grup insanı (Kırk Abdâl) tek bir şahıs kabîlinden aktarmak gibi icralar görülebilmektedir. Bunu o günlerde tezkire/tabakât yazmanın doğal bir yürüyüş biçimi olarak anlamak da mümkündür.

11. İmâm Şâfi'î -raḫıyallâhu 'anhu:- Daha en baştan yazılan şahsı anlatmak noktasında kendisini yetersiz gören ve övülecek şahsın özelliklerinin saymakla bitmeyeceğini ifade eden Nevâî, nasıl bir yol takip edeceğini bariz bir şekilde ortaya koyar: “Anıng fazl u kemâlî ve sûtüde ḫışâlî şerḫinde ḫalem 'âciz ve ḫalem-zen müteḫayyirdür.” Mezkûr imam, henüz on beş yaşında fetva verecek makama ermiş üst düzey bir şahsiyettir. Öyle ki kendisinden naklolunduğu üzere rüyada Hz. Peygamber'i görmüş, kendileri ağzının suyunu imamın ağzına akıtmıştır. Hz. Peygamber, İmâm Şâfi'î'ye bereket duası kılmış, dahası Hz. Ali de parmağından yüzüğünü çıkarıp onun parmağına takınca müellif için “tâ nebî vü velîning 'ilmi manga sirâyet kıldı” dedirtmek doğal hâle gelmiştir (20-21). Görüldüğü üzere burada temdih esastır, tasvir ise sadece övgülemenin bezeme unsuru olarak bir anlam bulur.

494. Hâce 'Abdurrahmân-i Gehvâreger -ḫuddise sırruhü:- Öncelikle okuyucuyu uzun ve birinci ağızdan bir anlatı karşılar. Anlatıya göre milletın başına bela olan illetinin çözümü için aracılık yapmak ve Hâce'nin bu husustaki duasını almak için Mevlânâ Alî-i Mâyânî tarafından görevlendirilen (mini tilediler ve didiler ki emr mundaḫtur ki..) Nevâî, birçok hadisat ve karşılaşmanın neticesinde hem vebanın kalkmasına vesile olur hem de kendi hayatında yeni

birtakım tanışmalara koridor açar. Yine burada “faqr” tarikinun ne olduğuna dair bir izahat verilir. İzahattaki Türkçenin nefaseti bir tarafa müellifin hayatı kavrama biçiminde başat rolü olduğunu düşündüğümüz “faqr” kavramının açılımını alıntılama önem arz eder. Denilebilir ki bazen tabakât anlatısı, biyografik bir aktarımdan öteye taşarak bir tasavvuf risalesine dönüşebilir. *Şakk-ı sadr* mucizesine benzer bir yapıda anlatılan Mevlânâ Ali'nin ruhsal dönüşümünde, ilim yoluyla hâl yolunun kesin bir ayırımının yapılması manidardır: “... ikki kişi mini yatkırdılar ve kögsümni yardılar ve könglümni çıkarıp birisi âftâbe bile su koydı ve birisi könglümni yudı ve yana kögsümge saldılar ve bütkerdiler. Min ol vâkı'a körgeli taḥşil için berhem urup faqr ṭarīkı sülûkini iḥtiyâr kıldım. (291-192)”

530. Hâce İmâd-i Halec -ravvaḥallâhu rūḥahû-: Anlatıda devrin sosyolojisine, âdetlerine dair bazı bilgiler bizi karşılar. Müellif, öncelikle Hâce'nin Sultan Şemseddîn İltutmış'ın mülâzimi olduğunu aktarır. Fakat Hâce bu işten mutsuz ve müteffirdir. Hâce içine düştüğü bu durumdan kurtulmak için dualar eder ve Tanrı inayetiyle arzusuna nail olur. Otuz yıl kendisini taat u ibadetle meşgul eder. Bir gün sultana çetin bir hastalık isabet eder. Melik Nâsiruddîn, sultanın iyileşebilmesi ve derdine bir çare bulabilmesi ümidiyle İmâd'ı çağırır. Görevi hürmetle kabul eden Hâce, bir kavun bulup ondan sultana yedirir. Nasıl olduysa sultan bir anda şifa bulur. Belli ki Hâce'nin otacılık hususunda bir görgüsü vardır. İşte bu meseleden sonra Hâce'nin kabri, İstanbul'daki Telli Baba türbesi gibi bir yere dönüşür. Türklerin rişte yani ip zahmeti dedikleri bir durum ortaya çıkar. Derdi, marazı olan kimseler Hâce'nin kabrine bir ip bağlayarak şifa umarlar (328). Mezkûr liste kapsamında sayfaları çevirdikçe *rişte zahmeti* meselesiyle yahut başka tür özellikleriyle öne çıkan şeyhler görürüz: Bir beyitle sülûka giren şeyh, bela oku isabetli şeyh, kırk yıl dostunu bekleyen şeyh, küstah bir tersâyı kerametiyle havaya çıkarıp sözlerinden nedamet getirinceye kadar orada tutan şeyh, mezarından kalkıp haşiyeye çetin bir meselenin hallini yazan şeyh, su yüzünde namaz kılan, cinlerin kendisinden ders aldığı şeyh, başında papağan taşıyan şeyh ve kendisinin dahi derbeder bulunduğu kepenekli, evsiz, kötülere ağız dolusu söven meczup babalar vd. Bu renkli evrende yalnızca eşhasın siyerini, terceme-i hâlini değil, yaşanan coğrafyayı, tatları, garip inanışları da takip edebiliriz.

539. Hâce Râhat -ḳaddesallâhu rūḥahû-: Tabakât telifinin yine renklendiği, müellifin farklı hususlarda görüşünü ve deyim yerindeyse mezhebini belli ettiği yerlerden biri de burasıdır. Delhili şeyhlerin büyüklerinden olan Hâce Râhat, keşf ü keramet sahibi bir zâttır. Burada ileride Osmanlı sahasında fakı-sofu mücadelesi olarak bilinecek meşhur zıtlaşmanın öncülü sayabileceğimiz bir kadı-şeyh mukayesesini de görürüz. Anlatı şöyledir: Bir gece Kadı Kemâluddîn-i Ca'ferî rüyasında mana gözüyle Cenâb-ı Hakk'ı görür. Allah, kendisine Hâce'ye hizmet etmesini emreder. Fakat o bu düşü, gayr-ı Rahmânî âdeta şeytan vesvesesi (adğâş u ahlâm) olarak yorumlar. Düş tekrarlanır. Kadı Kemâluddîn, sabah kalkar kalkmaz Hâce Râhat'ın huzuruna varır. O sırada Hâce, güzel ve geniş elbiseler giyinmiş bir hâlde semâ' etmekle meşguldür. Kadı gördüğü vaziyetten hazzetmez, inkâra yönelir. Durumu fark eden Hâce, Kadı'yı azarlayarak Cenâb-ı Hak seni bizim hizmetimizle görevlendirdiği hâlde buna münkir oluyorsun diyerek keramet gösterir ve muhatabını hayrete düşürür. Kadı, Hâce'nin ayaklarına kapanır ve onun müridi olur (332). Müellifin semâ'a nasıl baktığı, onu nerede konumlandığı bu ve benzeri birçok anlatıdan kolaylıkla anlaşılabilir.

645. Edîb Ahmed -raḥimehullâhu te'âlâ-: Daha önce işaret ettiğimiz tarihsel gerçeklikle uyuşması mümkün olmayan rivayet aktarımlarından birisi buradadır. Edîb Ahmed'in (ö. 12. yüzyıl) a'mâ olduğunu tam anlamıyla hiçbir şey göremediğini ifade eden Nevâî, esaslı işin gönül gözü ve kişideki feraset olduğunu hatırlatır. Edîb Ahmed de yüksek derecede zeki, zîrek ve müttaki bir şahsiyettir. Nevâî, onun zîrek oluşunu, bir başka açıdan kerametini ilginç bir örnekle izah eder. Edîb Ahmed, doğuştan kör olmasına rağmen eliyle yokladığı fasulyeyi koyun böbreğine, yine eliyle ötesine berisine bakarak nohudu da maymul kuşu da tabir edilen doğanın (atmaca) başına benzetebilmektedir. Belli ki o ilginç zekâsıyla eliyle yokladığı şeyleri diğer başka şeylerle hızlıca eşleştiren hatta gören gözlerle bile akla gelmeyecek benzetimlerle zihninde kavrayabilen bir yeteneğe sahiptir: “Lübyâğa ilig sürtüpdür ve dipdür koy bögrekige oḥşar ve noḥudnı barmağı bile silep dipdür ki itelgü başığa oḥşar.” Cenâb-ı Hak, onun zâhir gözünü kapadıysa da gönül gözünü bir o kadar açık yaratmıştır. Her gün İmâm-ı Azam'ın (ö. 767) sohbetinde hazır bulunduğunu hatta imamın en gözde şakirdlerinin başında geldiğini, hocasının ondan son derece razı olduğunu aktarır. Anlatıya göre Edîb Ahmed, imamın sohbetlerini saff-ı ni'alde -en arka saf, mescid/dergâh girişi- dinler, dört fersah (dört yıgaç) mesafeden gelmesine rağmen hiçbir vakit bundan yüksünmez (390-391). Tabakâtın ortaya koyduğu gerçeklik algısında aralarında yaklaşık dört yüzyıl bulunan iki şahıs birbiriyle karşılaşabilmektedir. Burada çok da garip bir durum söz konusu değildir. Zira bir tersâyı (Hristiyan) havada asılı tutan bir şeyhin kerameti doğal bir biçimde aktarılabiliriyorsa aralarında zaman farkı olan şahsiyetleri bir arada zikretmek de bir o kadar makuldür. Bu tarz aktarımların doğasında takdir edilecektir ki anlatılan şahsın değerini göstermek, bir bakıma ilgili ismin altını çizmek duygusu temel motivasyondur.

616. Hâce Bahâuddîn -'aleyhi'r-raḥmetü-: Hâce Bahâuddîn, İsmail Ata'nın torunu olarak tanıtılmıştır. Bu önemli bir detaydır zira mezkûr şahsiyet, Ahmed-i Yesevî'nin suikasta kurban giden İbrahim isimli oğlunun torunudur. İbrahim Ata'nın suikastı “hâlihazırda birçok köyde benzerlerini bulabileceğimiz su kaynağını sahiplenme ve

başkalarıyla paylaşmama yani bir *suu yeri* meselesidir. Mesele daha derinde, Ahmed-i Yesevî ve onun dergâhına karşı hasmane duygular besleyen bir gruhun kendilerine yarattıkları bir bahane olarak da değerlendirilebilir (Mermer, 2023, 102).” İlgili meseleye zeyil bağlamında Hâce Bahâuddîn’in de günün birinde zamanın padişahu tarafından memleketinden çıkarılıp Keşmir’e gönderilmesi dikkat çekicidir. Aile içerisinde ölümü ve sürgünü yaşayan şahsiyetlerin ardı sıra geldiğini fark ederiz. Bu ciddiyetli aktarımların arasında üslûbun ilginçleştiği bir yer gelir. Hâce Bahâeddîn, daima kuş salmak ve avlamakla meşguldür. Dahası elinde bir davul ve alemle gezinmektedir (385). Burada *Nesâyimü’l-Mahabbe*’yi okuma ve fişlemelerimizde dikkat çeken bir hususu paylaşmak bazı meselelere az da olsa ışık tutabilir. Ne vakit birisi; kaçkın kul, delibaş, ötede beride yönetim hakkında ileri geri şeyler söyleyen, toplumun alışık olmadığı mesela durmadan kuş avlamak, bir şiirin mürasını biteviye tekrar etmek vd. gibi tavırlarla tavsif edilse Nevâî tarafından meczup, mecnun, derbeder olarak tanımlanmıştır. Devrin yönetimi hakkında muhalif düşüncelere sahip olanlar, bu görüşlerini milletle paylaşmak gibi bir noktaya geldiklerinde çoğunca sürgün edilmiştir. Tabakâtın anlam evreninde sürgün edilen şahıslar, salt muhalif görüşleri olan kimseler olarak değil esasen aklıyla zoru olan ve tehlikeyi göremeyen meczuplar olarak da tanımlanır. Örneğin Mevlânâ Muhammed-i ‘Arab’ın hayat hikâyesi verilmeden önce birinci ağızdan kendisinin meczup olduğu ileri sürülür. Aslında onun evvelde dânişmend ve âlim kişi olduğu fakat sonradan aşırı mütalaa sebebiyle dimâğında birtakım hasarlar meydana geldiği ifade edilir. Sonunda âşüfte ve perişan hâle düşen Muhammed-i Arab bir gün saltanatta kendisinin hakkı olduğuna dair şeyler söylemeye başlar. Zamanın padişahu da onu Sîstân şehrine sürer. İlginc olan dimağı âşüfte ve perişan bu kimsenin gittiği yeni yerde birçok samimi mürid bulabilmesidir. Son söz olarak Nevâî onun pâk-rû (temiz yüzlü ve kalpli) bir kimse olduğunu dile getirerek bahsi kapatır. Nevâî gibi hayatının kahir ekseriyetini devlet hizmetinde geçirmiş ve devletin dayanağı olarak gösterilmiş birinin, devlet aleyhindeki tavırlara yaklaşımı elbette manidardır. Bununla birlikte tabakât tarzı eserlerde, mecnun, meczup olarak tavsif edilen şahsiyetlerin hayatına daha dikkatli bakmamız gerektiği gerçeği bizi yakalar. Şu sorular zihnimizi açabilir: Bahsi geçen kimse kaçkın bir kul mudur¹, müstevhiş mi² dağlara çıkmış bir zâhid midir, garip sözleri olan deyim yerindeyse kuş dili kullanan bir ozan mıdır yoksa devlet aleyhinde yahut saltanata dair iddiaları olan bir kimse midir? Ez-cümle şahıslar hakkında bir çerçeve metne ulaşmak istiyorsak önce bu soruların bir kısmına cevap vermemiz icap eder.

649. Şeyh Ebû Manşûr-i Mâtürîdî -kuddise sırruhû- Nevâî, Mâtürîdî’yi kendi devrinin en üstün âlimlerinden biri olarak tanımladıktan sonra onun bir lakabını daha okuyucuya öğretir: Sultânü’l-mu’izzîn = İzzetli kimselerin sultanı³. Sonra “Alardın garîb hâlât menkûldür.” diyerek ilginç bir anekdot aktarır. Zira anekdot bize Mâtürîdî’nin karakteri hakkında yeni pencereler açar. Bir gün eyvanda oturmuş tefsir dersi işlerken iki kendini bilmez sarhoş şeyhin ders meclisine gelir. Birisi eşğin dışında kalırken diğeri edep sınırlarını daha da zorlayarak içeri dalar. Ağza alınmaz söz ve hareketlerle sataşmada bulunur. Şeyh çok ciddi biçimde hiddetlenir ve eline sağlam bir odun alır. Odunu eşği aşanun kafasına çalınca deyim yerindeyse beynini oraya akıtır. Edepsiz adam yıkılakalır. Sarhoşu ayaklarından sürüyüp oradaki bir çukura atıverirler ve şeyh hâlihazırdaki işine devam eder. Eşğin dışındaki yoldaşı bir zaman sonra meraklanır ve Şeyh Mâtürîdî’ye arkadaşının akıbetini sorma cesareti gösterir. Arkadaşının edepsizce sözler ve hareketlerle içeri daldığını kabul eder fakat geri dönmedi diye de çıkışır. Şeyh, buraya yalnızca başıboş, kuduz, çıldırmış bir köpek geldi. Onu öldürüp çukura attım, onun dışında kuyuya giren olmadı, der. Adam ikna olmaz ve çukura bakar. Hakikaten de çukurda beyni paralanmış bir köpekten başka varlık yoktur. Hemen orada nedamet getirip şeyhin eteğine yapışır (392-393).

656. Şeyh[-i] Şan’ân-kaddesallâhu rûhahû- Daha önce işaret ettiğimiz bir durumun gösterimi buradadır. Bir çeşit şahs-ı mevhum ya da ikonik karakter olarak değerlendirebileceğimiz Şeyh-i Şan’ân esasen Attâr’ın meşhur eseri *Manıku’t-Tayr*’da uzunca bahsi geçen ve böylece şöhret bulmuş bir konu karakteridir. Tarihteki birtakım sufilerle elbette benzeşen yönleri olan bu ismin, Attâr tarafından birtakım ilhamlar yoluyla karakterize edildiği elimizdeki en güçlü veridir. Abdulkâdir-i Geylânî (ö. 1166) zamanında yaşamış, onun müridlerinden olduğu gibi varsayımlar için kesin bir delalet yoktur. Bu meseleyle ilgili meşhur İranlı araştırmacı ve edebiyatçılardan Kedkenî ve Kezzâzî; Bediuzzemân Fûrûzânfer’in *Tuhfetü’l-Mülûk*’ün bir yazmasına istinaden ortaya koyduğu bilgileri aktarmışlardır. Aktarıma göre Attâr, *Manıku’t-Tayr*’da nasıl Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî’nin küçük risalesi “Risâletü’t-Tayr”ı genişletip bir kitaba döndürmüşse bu sefer de *Tuhfetü’l-Mülûk* eserindeki küçük bir paragraftan ilhamla *Şeyh-i Şan’ân* hikâyesini uzun

¹ Örneğin Baba Kûkî, Baba Hoş Kilîdî ve Baba Behlül böylesi şahsiyetlerdir (410, 411, 412).

² Örneğin Baba Pîrî kırk yıl bir mahalde kalır ve kimseyle ülfet kurmaz (413). Yine Baba Hasan-i Türk kafası kızdı mı, gönlüne birtakım havâtır düştü mü karanlık ve soğuk bir kış gecesinde dahi yalın ayak tekkeyi terk edip giden bir karaktere sahiptir (413).

³ Yeni isimler, lakaplar ve künyeler öğretilmesine dair başka bir örnek de hemen Mâtürîdî’den önce zikredilmiştir. Baba Süngü bahsinde Horasan için yir yüzünün köksi = yeryüzünün göğsü (392); Şeyh Şadreddîn-i Revvâsî için de kendisine ikinci Ebû Hanîfe (Ebû Hanîfe-i şânî) dendiğini öğreniriz (406).

sayılabilecek bir mesneviye derc etmiştir. *Tuhfetü'l-Mülûk*'ün ilgili kaynaklarda işaret edilen yazmasında -Zira biz hem Arapça hem de Farsça matbu nüshalarda ilgili hikâyeye rastlamadık.- sahilde yaşayan âbid bir adamdan bahis açıldığı ifade edilmiştir. Üç yüz yıl boyunca taat u ibadet peşinde olan bu kişi, bir gün Allah'ı inkâr etmek noktasına gelir ve kâfir olur. Bunun tek sebebi bir kadına olan aşkıdır. Kadın onu eline geçirmiş ve âdeta bu âbid kişiyi, yeni ve berbat bir insana döndürmüştür. Gün gelir, Allah o kişiye hidayet eder ve o da tevbe ederek yanlışımdan döner (Kedkenî, 1393, 183-186; Kezzâzî, 1393, 31). Şeyh-i Şan'ân hikâyesi *Mantıku't-Tayr*'ın en uzun ara hikâyesi/anlatısı olup dört yüz yedi beyitten müteşekkildir. Yemen'in San'a şehrinde olduğu düşünülen ve gerçek ismi Abdurrezzâk San'ânî olarak ifade edilen şeyhin dört yüz müridi olduğundan bahsedilmiştir. Hıristiyan bir kıza gönlü düşen şeyh bu yolda deyim yerindeyse her şeyini kaybeder, kendisini kızda gark eder, onda fenâ bulur. Zira Hıristiyan kız, kendisiyle evlenebilmesi için şeriatın kesin olarak haram kıldığı yahut imanın zıddı olan şeyleri (Kur'an'ı yakmak, puta tapmak, içki içmek, imandan çıkmak) bir bir muhatabına yaptırır. Gün gelir ve şeyh Hakk'ın yardımıyla düştüğü kuyudan kurtulur ve ihtida eder. Nevâî, yalnızca Attâr'ın mesnevisinde mezkûr şeyhin hikâyesinin anlatıldığını dile getirmekle yetinir ve herhangi bir detay vermez. Yalnızca bu San'ânî şeyhi, aşk ve muhabbet bağının cevheri, şevk ve melametinin de semenderi olarak taltif eder. Attâr'ın mesnevisinin ilk iki beytini iktibas ederek bahsi sonlandırır (395):

شیخ صنعان پیر عهد خویش بود

در کمال از هرچه گویم بیش بود

شیخ بود او در حرم پنجاه سال

با مرید چارصد صاحب کمال

San'ânî şeyh kendi zamanının ulusuydu

Kemâl noktasında onun için söyleyebileceğim her şeyden fazlasıydı

Harem-i Şerîf'te elli yıl boyunca şeyhlik etmişti

Ve dahi dört yüz de mükemmel müride sahipti

659. Mevlânâ Muhammed-i Tebâdegânî -kuddise sırruhû-: Kırk yıl irşâd seccadesinde ikamet eden Şeyh Tebâdegânî, bir gün hücrelerinde iken cenaze salâsını işitir. Dışarı koşturup bakar fakat ortada bir cenaze göremez. Tekrar hücrelerine dönüp mütalaasına devam eder. İçi rahat etmez ve dışarı çıkıp milletten cenaze salâsının kime ait olduğunu, duyup duymadıklarını soruşturur. Hiç kimsenin cenaze salâsından haberi yoktur. Bir zaman sonra Mevlânâ Muhammed bu salânın gerçek anlamını çözer. Bu kendisine göklerden gelen bir işaret fişegidir ve ona "Ölmeden önce ölünüz!" sözü düsturunca nefsinin ayaklar altına alması gerektiğini hatırlatmıştır. Mevlânâ, bir Ramazan ayında imamın yokluğundan dolayı cemaate namaz kıldırması ve her gün bir cüz okuyarak kendisiyle birlikte cemaate de Kur'an'ı hatmettirmiştir. Anlatı ileriye doğru aktıkça Mevlânâ'nın yeni yönlerini görmeye başlarız. Dolayısıyla buraya kadar tam bir sufi tabakâtı anlatısı hâkimdir. Fakat işin içine ilgili şahsın telif eserlerini kaydetme, kendisiyle birebir tanışıklıkları zikretme ya da semâ' ve raks konusunda şahsın tercihini beyan etme durumu dâhil olunca Nevâî tezkireci üslûbuyla yazmaya başlar. Çünkü bir noktada tahkik, tenkit yahut en azından tespit mekanizmaları devreye girer. Diğer hâlde ise müellif, aktarmacı ve övgüleyici bir üslûbu kuşanır. Tezkireci üslûp aynı zamanda didaktik olmanın ve gerekli görülen bilgileri karşıya dikte etmenin de bir yolu olabilmektedir. Örneğin semâ' hususunda okuyucuyu bazı küçük bilgi notları karşılar. Mevlânâ Muhammed, güzel bir ses duyunca bile semâ'a kalkan coşkun bir ruha sahiptir. Sazendegân veya hânendegân her ne cihetten güzel bir ün duysa kendisini semâ' etmekten alıkoymamaktadır: "Ve Mevlânâ sâz u hânendegândın bat mü'eşşir bolup semâ'a kopardlar irdi ve bî-hâl olurlar irdi."; "Ve semâ' mecliside 'azîm şayhalar urup bî-hod bolur irdiler."; "Va'z u semâ' meclisi de hoş-hâl bolup şayhalar tartar ırmış (397, 398)". Geneli itibarıyla semâ' kelimesinin geçtiği yerlerde kullanılan sıfatlar, ilgili şeyin mahiyetine de ışık tutar niteliktedir. Bu meyanda ifade etmeliyiz ki tezkire ve tabakâtlar bir öğretim aracı olarak da düşünölmeye müsaittir. Semâ' ile birlikte *bî-hâl*, *bî-hoş* ve *bî-hod* yani güçten takatten kesilmek, bir acayip olup kendini yitirmek gibi bazı haller bir terkip olarak düşünölmüştür. Bahsi geçen tanımlar, okuyucuya semâ'ın ne olduğuna dair bir pusula takdim etmektedir. Ayrıca onun *Esmâ'ullâh* ve *Menâzilü's-Sâ'irîn* şerhleri, *Kaşide-i Bürde* tahmîsi, *Tezkiretü'l-Habîb* ve *Veşâyâ* ve bir *erba'în* tercümesi gibi birçok eseri/musannefatı vardır (396-398). Mevlânâ'nın Nevâî'ye çok iltifatları olmuş, hatta Nevâî ondan daha önce duymadığı

bazı hadîs-i şerîfleri işitmiştir. Mevlânâ Muhammed'in vefatına ebcedle şu tarih düşürülmüştür: *Kutb-ı zamân ber-fevt* = H. 897/M. 1491-2.

729. Mevlânâ Lutfi -rahîmehullâhu te'âlâ-: Mevlânâ Lutfi üslûp farklılığını görebilmek için mühim örneklerden biridir. Zira o hem *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te hem de *Nesâyimü'l-Maḥabbe*'de zikri geçen şahsiyetlerdendir. Onun *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'teki bahsinde kendi zamanının melikü'l-ke'lâmı olduğu, Fârsî ve Türkî şiirde onun eşine rastlanmadığı ifade edilir. Özellikle Türkçe dîvânının kıymetini öne çıkaran Nevâî, bazı matla' beyitlerinin kişiyi cevap vermeden aciz bırakacak derecede⁴ güçlü olduğunu aktarır. Ardından onun iki bin beyti aşan ilaveyle yazdığı *Zafer-nâme* tercümesini hatırlatır. Doksan dokuz yaşına dek ömür süren Lutfi, âhir-i ömründe redif-âfitâb şiirini kaleme almıştır ki bu şiirin matla'ına dahi ulaşan henüz yoktur.⁵ Nesâyimü'l-Maḥabbe'de Lutfi'nin derviş tynetini, yanık gönlünü (sühte kişi) gösteren başka bir beyit konu edilir.⁶ Zâhir ilmini ikmal ettikten sonra Mevlânâ Şihâbuddîn-i Hıyâbânî vesilesiyle sufiyy tarikına girip seyr ü sülûk etmesi de yine iki kaynağın beraber zikrettiği bir bilgidir. Şu farkla ki şua tezkiresinde sona bırakılan bu bilgi, sufi tabakâtında evvel emirde dile getirilmiştir. Tabakâta kendisinin şairlik yolunda maruf ve meşhur olduğu fakat dervişlik cihetinde de hiç aşağı kalmadığı vurgulanır. Yine ortak bir bilgi alanı olarak Nevâî tarafından kendisine çokça Fâtihalar gönderildiği zikredilebilir (Nevâyî, 1996, 436; Nevâyî, 2015, 66-67).

732. Seyyid Nesîmî -ḳaddesallâhu rûḫahû-: Horasan, Hint bölgesini genişçe dolanan tabakâtın ayağı, ender bir hareketle Rum tarafındaki bir sufi şairin hayatına odaklanır. Nesîmî'nin Rûmî ve Türkmen dilinde şiir söylediğini belirtir ve nazmında yüksek derecede hakikat ve maarif incileri olduğunun altını çizer. Irak ve Rum mülkünde kendisinin dengi olmadığını kaydeder. Nevâî'nin Nesîmî hakkında verdiği en esaslı bilgi ise kendisinin ehl-i taklîd tarafından itham edilerek zan altında bırakılmasıyla alakalıdır. Bazı eş'ârındaki neşve, taklid ehlinin elinde âdeta bir koz gibi kullanılmıştır.⁷ Taklîd ehli, yalnızca şairi töhmet altında bırakmamış, derisi yüzülerek öldürülmesine neden olmuştur. Tam bu noktada onun mezhebini, tarikını, hayata bakışını kavrama fırsatını elde ederiz. Elbette Nevâî'ye göre o bir şehîddir. Zaten o, başına gelecek bu büyük felaketi bilmiş ve aynı Hallâc-ı Mansûr'da olduğu gibi bunu daha önceden dile getirmiştir:

“Ay Nesîmî çün müyesser boldı iḳbâl u vişâl
Ḳoy tiringni soysa soysun bu pelid ḳaşşâblar (437)”

Sonuç

Tabakât ve Tezkire Yazımında Farklılaşan Üslûp Özellikleri -Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is* Ve *Nesâyimü'l-Maḥabbe Min Şemâ'ijimi'l-Fütüvve* Eserleri Örnekleminde- başlıklı araştırmamız neticesinde ulaştığımız bazı kanaatler ve tespitler şöyle hülâsa edilebilir. Telif olunan eserle üslûp arasında doğal bir ilişki vardır. Nazmen yahut nesren uzun ya da kısa soluklu yazmak farklı üslûp özelliklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Tezkire yazmakla bir sufi tabakâtı telif etmek birbirinden farklı üslûp özelliklerinin kullanılmasını âdeta zorunlu kılan iki müstakil alan olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte mezkûr metinlerin, bazı üslûp özelliklerini icra etmek bakımından ortak bir kullanım sahasına sahip olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır.

Tabakât ve tezkire yazımında birbirinden kesin bir biçimde ayrılan ifadelendirme yani üslûp özelliklerine dair şu örnekler zikredilebilir. Ali Şîr Nevâî, Doğu Türkçesi ve Türk edebiyatı bakımından kurucu tezkiresi *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'te bazı şairleri şöyle tavsif edebilmektedir: Laubali, bön, ahmak, patavatsız, içkici, sıradan, sefih, ağzı bozuk, kendisinde adamlıktan eser olmayan, şıpsavdı, baba katili vd. Mezkûr tavsifler takdir edilecektir ki sufi tabakâtında zikri pek

⁴ Bahsi geçen matla' beyitlerinin bir tanesi şöyledir:

“Şayd itti dil-berim mini âşüfte saçdın
Saldı kemend boynuma ikki kulaçdın (67)”

⁵ Mezkûr matla'lardan biri budur:

“Nâzüklük içre biliçe yok târ-i gîsüyü
Öz ḫaddını bilip bilidin olturur ḳoyı (66)”

⁶ Nevâî, vahdet-i vücûd temasının da fark edildiği beyti, bir bakıma hayata rengini, lezzetini veren *sufi tadımlığı* olarak tasvir eder: “Bu matla'ıdın bu ḫâyife meşrebining çâşnisi zâhirdür:

Ol ki ḫüsn itti bahâne ilni şeydâ ḳılğalı
Közü dik ḳıldı sini özini peydâ ḳılğalı (436)”

⁷ Edebiyat için ileride harc-ı âlem benzetimler olacak aşağıdaki kullanımlar yeri geldiğinde zındıklık alameti olarak da değerlendirilebilmişlerdir:

“Ḳibledür yüzüḡ nigârâ ḳaşlaruḡ miḫrâblar
Şiretüḡ muşḫaf velî ḫâl u ḫattuḡ i'râblar (437)”

mümkün olmayan ibarelerdir. Yine de tâbî'nden kendi asrına doğru yaklaştıkça ve hususan birebir tanış oldukları bahis konusu olduğunda üslûpta bir serbestî hissedilir.

Tabakât yalnızca biyografik bir kaynak olarak tanımlanmamalıdır. Zira onda birçok sosyolojik bilgi, toplumun mahreminden kesitler, coğrafi tasvirat, yemek kültürü ve efsaneye dair malumat da söz konusudur. Bu renkli yelpazede yalnızca birtakım zevâtın terceme-i hâllerini değil, yaşanan coğrafyayı, tatları, folklorü ve ilginç inanışları da takip edebiliriz. Bazı noktalarda tabakât anlatısı biyografik bir aktarımı aşar ve bir tasavvuf risalesine dönüşebilir. Bununla birlikte tabakât anlatısında tarihsel gerçekliğe tamamen aykırı bazı aktarımlar da önümüze çıkabilir. Örneğin 'Atebetü'l-*Ḥakāyik*' sahibi Edîb Ahmed b. Mahmûd-ı Yükneki'yi (ö. 12. yüzyıl), İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe'nin (ö. 767) öğrencisi yapmak bunlardan yalnızca biridir. Sufi tabakâtı anlatısı bu karşılaşmayı kaldıracak mahiyettedir. Çünkü esaslı mesele yalnızca birtakım biyografik bilgiler sıralamak değil, ulu zâtların hak ettikleri övgüyü kendilerine teslim etmektir. Sözün özü tezkire yazımında tercih edilen üslûp tenkide, tahlile yani realist bakış açısına daha munasipken tabakât telifinde ise temdih ve tenzih edici bir açı bizi karşılar. Ali Şîr Nevâî'nin üslûbu, hayatının erken dönemlerinde üst düzey insanlarla yeri geldiğinde devlet protokolüyle karşılaşmasından, aile kültüründen, musahibi Hüseyin Baykara'dan, mürşidi ve ustası Molla Câmî'den, otuz üç yıllık devlet görevinin ağırlığından elde edilmiş bir hamuleye sahiptir. O üslûp değil; sâhib-esâlîb yani üslûplar sahibidir.

Kaynakça

- Ahrârî, Abdulali Nûr. *Emîr Ali Şîr Nevâyî -Bi-inzimâm-i Sitte-i Zarûriyye ve Tercüme-i Hamsetü'l-Mütehayyirîn ve Muhâkemetü'l-Lügateyn-*. Herat: İntişârât-i Ahrârî, 1393/2014.
- Akkuş, Metin. "Tarihî ve Edebî Bir Kişi Olarak Nevâî (Herat, 1441-1501) ve Nevâî'nin Eserlerinde İnsan Problemi". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 19 (2002), 123-132.
- Aksu, Cemal. "Abdurrahmân Molla Câmî'nin Türk Edebiyatındaki İki Takipçisi: Ali Şîr Nevâî ve Lâmiû Çelebi". *Bursalı Lâmiû Çelebi ve Dönemi Sempozyum Kitabı*. nşr. Bilal Kemikli-Süleyman Eroğlu. 379-385. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.
- Aktaş, Şerif. *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Devletşâh. *Tezkire-i Devletşâh II = Tezkiretü's-şu'ara*. çev. Necati Lugal. nşr. Necati Lugal. 2 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Efendi, Mütercim Asım. *el-Okyanusu'l-basit fi tercemeti'l-kamusi'l-muhit : Kâmusu'l-muhit tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Enverî, Hasan. *Üslûb*. 2 Cilt. Tahran: Kitabhâne-i Millî İrân, 1312/1933.
- Eraslan, Kemal. "Mecâlisü'n-Nefâis". *Diyanet İslam Araştırmaları Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Farrukhbek, Olim. "Abdurrahmân Câmî'nin Tasavvuf Düşüncesiyle Ali Şîr Nevai Üzerindeki Etkisi". *Uluslararası 14 ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri II*. 444-462. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakûb. *Üslûb*. Beyrut: ?, 1987.
- Fütûhî, Mahmûd. *Sebk-şinâsî (Nazariyyehâ-Rûygerdhâ-Revişhâ)*. Tahran: İntişârât-i Sühan, 1391.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn. *Mekârimü'l-Ahlâk, Şerh-i Ahvâl ve Zindegânî-i Emîr Ali Şîr Nevâyî*. nşr. Muhammed Ekber Aşîk. Tahran: Merkez-i Neşr-i Mîrâs-i Mektûb, 1378/1999.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn. *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Aşbâr-i Efrâd-i Beşer -Bâ Muqaddime Ostâd Celâleddîn-i Hümâyî-*. Bakiyye-i Cüz'-i Sevvom 4 Cilt. Tahran: İntişârât-i Hayyâm, 1385/2006.
- İbn Manzûr. *Üslûb*. 20 Cilt. Bulak: Matbaatu'l-Kübra'l-Mîriyye, 1300/1921.
- İsen, Mustafa. "Türk Biyografi Geleneğinde Ali Şîr Nevayî'nin Yeri". *Ali Şîr Nevayî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıldönümlerini Anma Toplantısı Sempozyum Metinleri*. 25-32. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi, 2004.
- Kartal, Ahmet - Çetindağ, Yusuf. "ALÎ ŞİR NEVÂİY/NEVÂÎ, FÂNÎ". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, 2015. Erişim Tarihi: 17.08.2024. Erişim adresi: <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-sir-nevai>
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefîî. *Mantıku't-Tayr-i Attâr-i Nişâbü'rî*. Tahran: İntişârât-i Sühan, 1393/2014.
- Kezzâzî, Mîr Celâleddîn. *Pârsâ vü Tersâ -Gozâreşî ez-dâstân-i Şeyh-i San'ân der-Mantıku't-Tayr-i Attâr-i Nişâbü'rî-*. Tebriz: İntişârât-i Âydîn, 1393/2014.
- Kut, Günay. "Ali Şîr Nevâyî". *Diyanet İslam Araştırmaları Ansiklopedisi*. 2/449-453. İstanbul, 1989.
- Mahdum, Abid Nazar. "Fars Kaynaklarda Alî Şîr Nevâyî". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXXIV (2006), 103-155.

- Mermer, Kenan. *Tasavvuf Edebiyatı -İsimler, Kavramlar ve İlişkiler Ağına Metodik Bir Yaklaşım-(9-13. yüzyıllar)*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2023.
- Nevâyî, Ali-Şîr. *Mecâlisü'n-Nefâyis I-II [Giriş-Metin-Çeviri-Notlar]*. çev. A. Naci Tokmak. nşr. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Nevâyî, Ali-Şîr. *Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve I Metin*. nşr. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Togan, Zeki Velidi. "Ali Şîr". *İslâm Ansiklopedisi İslâm Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati*. 2/349-357. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Toprak, Funda. *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Ali Şîr Nevâyî*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2021.
- Türk, Vahit. "NESÂYİMÜ'L-MAHABBE MİN ŞEMÂYİMİ'L-FÛTÛVVE". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*, 2021. Erişim Tarihi: 25.07.2024. Erişim adresi: <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/nesayimu-l-mahabbe-min-semayimi-l-futuvve>
- Türk, Vahit. *Nevâî Mecâlisü'n-Nefâ'is Metin-İnceleme C. I*. Elazığ: Fırat Üniversitesi (Eski Türk Dili), Doktora Tezi, 1990.
- Ubeyisî, Abdulhamîd Muhammed el-. *el-Belâga: Zevk u Menhec -Ru'yetün Cemâliyyetün Menheciyyetün li'd-Dersi'l-Belâği'l-Emsil*. Kahire: Tab'atu Hassân, 1405/1984.
- Uludağ, Süleyman. "Nefehâtü'l-Üns". *Diyanet İslam Araştırmaları Ansiklopedisi*. 32/521-522. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Vani, Vankulu Mehmed Efendi (Mehmet b Mustafa el-). *Vankulu lügati*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.